

KASTEEL & BUITENPLAATS

SEPTEMBER 2017 | JAARGANG 19 | NR. 58

IN DEZE UITGAVE

NKS

KENNISCENTRUM VOOR
KASTEEL EN BUITENPLAATS

OPEN HUIS? | EIGENTIJD'S KLASSIEK | BUITENPLAATSLANDSCHAPPEN

COLOFON

Kasteel & Buitenplaats is een uitgave van de NKS Kenniscentrum voor Kasteel en Buitenplaats en verschijnt 4 keer per jaar.

REDACTIEADRES

Kasteel & Buitenplaats
Postbus 123 | 3960 BC
Wijk bij Duurstede | 0343-578995
Email: f.vogelzang@kastelen.nl
banknummer NKS NL24ABNA0470759267
ISSN: 2405-7231

Los nummer € 3,50 exclusief verzendkosten

REDACTIE

dr. Fred Vogelzang, ir. Rob Gruben en drs. Lucie Wessels

AAN DIT NUMMER WERKTEN VERDER MEE

Arjen Cools MSC, ir. Rob Gruben, Simon Kadijk, prof. dr. Yme Kuiper,
drs. Carla Oldenburger, drs. Ben Olde Meierink, Merel Spruit BA, dr. Fred Vogelzang

Volg ons ook op facebook: <http://www.facebook.com/nkskasteelenbuitenplaats>
De uiterste inleverdatum voor kopij voor het volgende nummer is 1 november 2017

OMSLAG

Buitenplaats Oolde, het hoofdgebouw. Foto Albert Spielman

BASISONTWERP

ten Have creatieve communicatie, Zoelen

OPMAAK

NKS by GH

DRUK

GVO grafisch bedrijf B.V. Ponsen & Looijen te Ede. Oplage: 2000

DONATEUR WORDEN?

Meld u aan via www.kastelen.nl

De NKS aanvaardt geen verantwoordelijkheid voor ingezonden stukken en behoudt zich het recht voor om ingezonden stukken zonder opgaaf van redenen te weigeren. Aan alle artikelen wordt de meeste zorg besteed, maar de ervaring heeft geleerd dat desondanks fouten niet geheel te voorkomen zijn. Kasteel & Buitenplaats is een uitgave van de NKS en wordt gratis toegezonden aan de begunstigers en relaties van de stichting. U kunt uw reactie of artikel sturen naar hierboven genoemd adres. Mocht u teksten uit deze uitgave willen overnemen, neemt u dan contact op met de redactie.

INHOUDSOPGAVE

OPEN HUIS?	3
COLUMN: KENNISMAKING MET BUITENHUIZEN VAN DE FAMILIE REGOUT	8
COLUMN: MIDDACHTEN REVISITED	10
EIGENTIJD KLASSEK	12
COLUMN: WESTHOVEN EN DE ROMEINSE BRUG	17
EEN KASTEEL VERZEKEREN? DAT IS VAKWERK!	18
BUITENPLAATSLANDSCHAPPEN	22
BOEKEN	30

D o n a t u s

Dé kerken- en monumentenverzekeraar van Nederland

advertentie

**NEDERLANDSE
KASTELNSTICHTING**
KENNISCENTRUM VOOR KASTEEL EN BUITENPLAATS

Steun onze #Historische Zandkastelen
crowdfunding actie
Meer informatie op www.kastelen.nl

OPENGESTELDE PARTICULIER BEWOONDE KASTELEN EN BUITENPLAATSEN IN GELDERLAND

OPEN HUIS?

> **Arjen Cools**

Student aan de faculteit Geowetenschappen van de Universiteit Utrecht

De provincie Gelderland is een van de rijkste provincies van Nederland wat betreft kastelen en buitenplaatsen. In totaal kent de provincie 389 kastelen en 181 buitenplaatsen.¹ Meer dan honderd daarvan worden momenteel particulier bewoond. Hoewel particulier bewoonde kastelen en buitenplaatsen soms door indrukwekkende hekwerken en ontoegankelijke gebouwen een gesloten karakter lijken te hebben, blijkt uit onderzoek dat ruim een derde van deze particulier bewoonde kastelen en buitenplaatsen (deels) toegankelijk is voor publiek, namelijk negentien kastelen en 22 buitenplaatsen. Over de motieven van eigenaren van particulier bewoonde kastelen en buitenplaatsen om hun bezit (deels) open te stellen voor publiek is echter nog weinig bekend.

KASTELEN EN BUITENPLAATSEN

Kastelen en buitenplaatsen in Nederland hebben in de loop der jaren verschillende functies gehad. De bouw van de eerste kastelen in Nederland gaat terug tot het jaar 1000 en heeft ongeveer geduurd tot het jaar 1550. Veel burchten uit de eerste periode werden niet bewoond en hadden alleen een verdedigingsfunctie.² Later werd deze verdedigingsfunctie in toenemende mate gecombineerd met een woonfunctie.

Voor de buitenplaatsen in Nederland geldt dat deze nooit zijn gebouwd met de intentie om verdedigd te worden. Ze fungeerden als zomerverblijf voor rijke stedelingen. De hoofdgebouwen van deze buitenplaatsen werden dan ook niet permanent bewoond. Aanvankelijk was zo'n zomerverblijf niet veel meer dan een boerderij. Later werden de boerderijen uitgebreid en omgevormd tot een 'echte' buitenplaats, die werd verrijkt met geometrisch aangelegde tuinen en parken.³ Met name in de periode tussen 1600 en 1920 zijn er duizenden buitenplaatsen gebouwd.

> BUITENPLAATS OOLDE HET HOOFGEBOUW. FOTO ALBERT SPEELMAN

Naast de woonfunctie zijn er vooral na het midden van de negentiende eeuw functies bijgekomen zoals: kantoor, bedrijfsruimte, hotel, restaurant, educatieve instelling, gemeentehuis, museum, agrarisch bedrijf, verzorgingshuis, instelling voor geestelijke gezondheidszorg (GGZ) en expositieruimte.⁴

1 J. Jas e.a. (red.), *Kastelen in Gelderland* (Utrecht 2013), p. 9-13

2 H.J. Janssen, J.M.M. Kylstra-Wielinga en B. Olde Meierink, *1000 jaar kastelen in Nederland* (Utrecht 1996), p. 9

3 C. Scheffer, 'De stedenbouwkundige ontwikkeling van een buitenplaatsenlandschap naar een bosrijk villadorp. De waardering voor en omgang met historische buitenplaatsen in Wassenaar na 1900', in: *Buitenplaatsen: Jaarboek Monumentenzorg* (Zwolle 1998), p. 29

4 F. Vogelzang, *Nieuwe functies voor kastelen en buitenplaatsen: Een eeuw herbestemming* (Wijk bij Duurstede 2016), p. 9

> LEES VERDER OP PAGINA 4

> BUITENPLAATS OOLDE OPENGESTELD. FOTO AUTEUR

> PARK BUITENPLAATS OOLDE. FOTO ALBERT SPEELMAN

HET BEGRIIP KASTEEL EN BUITENPLAATS

Kastelen en buitenplaatsen zijn meer dan alleen het object. Zowel het begrip kasteel als het begrip buitenplaats is veelvoudig terug te vinden in wetenschappelijke publicaties en populaire media. Met regelmaat worden deze begrippen echter in de verkeerde context gebruikt. Het begrip kasteel of buitenplaats omvat namelijk niet alleen het hoofgebouw of het woonhuis. Een buitenplaats is een ensemble van elementen (waaronder het hoofgebouw). Het ensemble van een buitenplaats kan bijvoorbeeld bestaan uit: hoofdhuis, bijgebouwen, tuin, park, beelden, waterpartijen en boomgroepen.⁵ Ook voor kastelen geldt dat het hoofgebouw niet los kan worden gezien van bijvoorbeeld slotgrachten, toegangswegen, omliggende boerderijen, tuinen, landerijen en jachtbossen.

Met de term *kasteel* of *buitenplaats* wordt in mijn onderzoek zowel het hoofgebouw als de omliggende en bijbehorende bijgebouwen, tuin, park en eventuele andere elementen op het terrein bedoeld. Opengesteld betekent bij een kasteel of buitenplaats dus niet automatisch dat het hoofgebouw te bezichtigen is.

INVENTARISATIE

Hoewel de provincie Gelderland 106 particulier bewoonde kastelen en buitenplaatsen kent, zijn niet al deze kastelen en buitenplaatsen onderdeel van dit onderzoek. Dit onderzoek richtte zich op de motieven van eigenaren van particulier bewoonde kastelen en buitenplaatsen om hun kasteel of buitenplaats (deels) toegankelijk te maken voor publiek. Dit betekent dat de kastelen en buitenplaatsen niet alleen particulier bewoond dienden te zijn, maar ook (deels) toegankelijk moesten zijn voor publiek.

Evenmin zijn kastelen en buitenplaatsen die particulier bewoond zijn, maar niet in particulier bezit, meegenomen. Een voorbeeld van deze categorie is een buitenplaats die eigendom is van een gemeente en (gedeeltelijk) wordt verhuurd aan particulieren. In dit scenario zijn het mogelijk niet de motieven van de bewoners, maar de motieven van de gemeente die invloed hebben op het openstellen van het kasteel of de buitenplaats. Na deze selecties bleven er achttien kastelen en buitenplaatsen over.

OVEREENKOMSTIGE KENMERKEN

De achttien kastelen en buitenplaatsen hebben een aantal overeenkomstige kenmerken op verschillende gebieden: ligging, terrein, nieuwe elementen op het terrein, grootte en rangschikking als Rijksmonument en NSW-landgoed (Natuurschoonwet). De achttien objecten liggen verspreid over de provincie Gelderland. Het is opvallend dat vooral langs de rivieren, op kruispunten en nabij natuurlijke hulpbronnen veel van deze cultuurhistorische objecten zijn gevestigd. Dit heeft te maken met de verschillende functies die deze cultuurhistorische objecten hebben gehad. De nabijheid van een rivier is bijvoorbeeld niet alleen praktisch om de grachten rondom een kasteel van water te voorzien (een militaire functie), maar ook is de vruchtbare bodem langs de rivieren (een economische functie) van invloed op de ligging van kastelen en buitenplaatsen. De keuze voor de locatie is in dit kader complex te noemen en heeft met landschappelijke, economische, maatschappelijke en territoriale factoren te maken.⁶ Er is echter tot op heden weinig historisch-geografisch onderzoek verricht naar de spreiding van deze cultuurhistorische objecten. Om deze reden zijn uitspraken met betrekking tot de locatie voorlopig.⁷ Wat betreft het terrein geldt dat alle kastelen en buitenplaatsen uit dit onderzoek worden gekenmerkt door de aanwezigheid van een park, sier(tuin) en bos. Een verklaring voor de aanwezigheid van een park, bos en siertuin bij bijna alle kastelen en buiten-

⁵ Vogelzang 2016, p. 19

⁶ Jas 2013, p. 16

⁷ Jas 2013, p. 15-23; zie ook Iris Koppert, *Locatiekeuze voor historische buitenplaatsen. De invloed van het landschap*, NKS rapport 13 (Wijk bij Duurstede 2015)

plaatsen ligt mogelijk in de oorspronkelijk functie van buitenplaatsen (en later ook in een belangrijke functie van kastelen). Buitenplaatsen werden aanvankelijk als zomerverblijf van rijke stedelingen gebouwd.

Tuinen, parken en stukken bos vormden een belangrijk onderdeel van deze buitenverblijven.⁸ Voor kastelen geldt dat nadat de verdedigende functie vanaf de vijftiende eeuw langzaam verdween, een aantal vanaf de zeventiende eeuw werden omgebouwd tot landhuizen of buitenplaatsen met bijbehorende parken, tuinen en bos.

Soms werden er nieuwe landschapselementen toegevoegd, zoals een tennisbaan, een golfbaan, vakantiehuisjes of een camping. Deze recente landschapkenmerken hebben mogelijk te maken met het (deels) openstellen van het kasteel of de buitenplaats voor publiek.

De grootte van het terrein van de kastelen en buitenplaatsen uit dit onderzoek verschilt sterk. Het grootste terrein omvat ruim 900 hectare. Het kleinste terrein is daarentegen zes hectare groot. Voor alle kastelen en buitenplaatsen in dit onderzoek geldt dat in ieder geval het hoofdgebouw of de restanten van het hoofdgebouw Rijksmonumenten zijn. Bovendien blijken bijna alle kastelen en buitenplaatsen uit dit onderzoek gerangschikt te zijn onder de Natuurschoonwet (NSW).

MOTIEVEN VOOR HET OPENSTELLEN

Om een beeld te krijgen van deze motieven is een aantal eigenaren en vertegenwoordigers van eigenaren benaderd voor een interview. Hoewel de particulier bewoonde kastelen en buitenplaatsen qua locatiekenmerken, bebouwing en kenmerken van het terrein niet altijd overeenkomen, lijkt er wel veel overeenkomst te bestaan in de motieven achter de openstelling. De analyse van de verzamelde gegevens van de afgenomen interviews met eigenaren en vertegenwoordigers van particulier bewoonde kastelen en buitenplaatsen waarvan het kasteel of de buitenplaats (deels) vrij toegankelijk is, laat zien dat er overwegend drie beweegredenen te onderscheiden zijn.

- Natuurschoonwet
- Cultuurhistorie en recreatie
- Commerciële recreatie

De gevonden motieven komen overeen met de uitkomsten uit de wetenschappelijk literatuur. Echter dient wel vermeld te worden dat er weinig (recente) publicaties over dit onderwerp zijn. De wetenschappelijke literatuur die voorhanden is, berust

8 J.D.H. Harten e.a. (red.), *De tuin van Utrecht. Geschiedenis en waarden van het landschap in het landinrichtingsgebied Groenraven-Oost* (Utrecht, 1992), p. 44

> KOETSHUIS BUITENPLAATS
OOLDE. FOTO AUTEUR

> TUIN BIJ KASTEEL WILDENBORCH. FOTO AUTEUR

voornamelijk op gegevens van individuele kastelen en buitenplaatsen. Dit betekent dat er geen algemeen referentiekader is. Met dit onderzoek is een bijdrage geleverd aan een breder beeld omtrent de motieven voor het openstellen. Het is echter van belang te beseffen dat onduidelijk is in hoeverre de resultaten uit dit onderzoek kunnen worden gegeneraliseerd. Hiervoor is breder onderzoek nodig.

NATUURSCHOONWET

Een eerste motief betreft rangschikking onder de NSW. De Natuurschoonwet 1928 heeft als doel het beschermen van landgoederen tegen versnippering en onverantwoorde houtkap.⁹ De Natuurschoonwet is daarnaast vanaf het begin gericht op het toegankelijk houden van het natuurschoon voor publiek.¹⁰ Sinds de invoering is de Natuurschoonwet in wezen niet meer veranderd. Rangschatting onder de Natuurschoonwet brengt voor de eigenaren van de betreffende landgoederen bepaalde fiscale faciliteiten met zich mee met betrekking tot inkomsten- en vennootschapsbelasting, de rechten van successie, schenking en overgang, de overdracht- en kapitaalbelasting en de gemeentelijke onroerendezaakbelasting.¹¹ Voor alle eigenaren en vertegenwoordigers van particulier bewoonde kastelen en buitenplaatsen die voor dit onderzoek zijn geïnterviewd, geldt dat hun kasteel of buitenplaats valt onder de Natuurschoonwet. Binnen de NSW zijn er twee varianten: opengesteld en niet opengesteld.

⁹ W. Versteegen, *Vrije Wandeling. Het parlement, de fiscus en de bescherming van het particulier Nederlands natuurschoon. De Natuurschoonwet tussen 1924 en 1995*, *Historia Agriculturae* 47 (Groningen/Wageningen 2017), p. 22

¹⁰ Versteegen 2017, p. 95

¹¹ P. Kavelaars e.a., *Natuurschoon en Rijksmonumenten* (Amersfoort 2013)

> ACHTERZIJD KASTEEL WILDENBORCH. FOTO ALBERT SPEELMAN

Het onderscheid tussen deze twee regimes zit in de mate van vrijstelling met betrekking tot bepaalde heffingen. Dit betekent meer vrijstelling bij meer openstelling. Daarnaast geldt voor opengestelde NSW-landgoederen dat ze aanspraak kunnen maken op bepaalde subsidies vanuit de provincie. Bij de onder-vraagde eigenaren bleek, dat er enerzijds bewust voor openstel-ling als NSW-landgoed is gekozen in verband met bijvoorbeeld de vrijstelling van successie bij vererving en (eventuele) aan-spraak op subsidies vanuit de provincie, maar dat dit anderzijds ook een verplichting is vanwege keuzes uit het verleden. Voor NSW-landgoederen geldt namelijk dat als je eenmaal gerang-schikt bent als opengesteld NSW-landgoed, dit minimaal 25 jaar het geval blijft. In de praktijk betekent dit volgens één van de respondenten meestal dat het landgoed opengesteld blijft, omdat er in die 25 jaar vaak weer een overdracht van het betreffende cultuurhistorisch goed plaatsvindt. Deze termijn is volgens dezelfde respondent dan ook niet toevallig gekozen. Toch is de NSW niet het enige motief om het eigen bezit open te stellen en voor sommige eigenaren is het zelfs niet het belang-rijkste motief.

CULTUURHISTORIE EN RECREATIE

Een tweede motief dat naar voren komt uit de interviews heeft te maken met het delen van cultuurhistorie. Voor bijna alle eigena-ren en vertegenwoordigers van particulier bewoonde kastelen en buitenplaatsen uit dit onderzoek geldt dat ze vinden dat hun kas-teel of buitenplaats een belangrijke rol in de samenleving speelt en dat mensen (net als de eigenaren zelf) ervan moeten kunnen genieten. Eén van de respondenten vertelt: 'Kijk eens hoe mooi het is hier. Dat is het eigenlijk: niet alleen egoïstisch zelf van je landgoed genieten, maar ook delen met anderen'. Het kasteel of de buitenplaats wordt door de meeste eigenaren in dit kader dan ook om-schreven als een maatschappelijk goed, dat in principe (deels) toegankelijk zou moeten zijn.

> KASTEEL WILDENBORCH. FOTO ALBERT SPEELMAN

De toegankelijkheid kent echter wel beperkingen. Over het algemeen zijn vaak de hoofdgebouwen en sommige bijgebouwen niet vrij toegankelijk voor publiek. Daarnaast geldt dat de directe omgeving van (het) particulier bewoonde gedeelte(s) evenmin vrij toegankelijk is voor publiek. Dit heeft volgens één van de respondenten hoofdzakelijk met privacy te maken.

COMMERCIËLE RECREATIE

Naast beweegredenen omtrent de Natuurschoonwet en cultuurhistorie is er een derde motief te onderscheiden. Het (deels) vrij toegankelijk maken van het kasteel of de buitenplaats is voor het grootste gedeelte van de eigenaren en vertegenwoordigers van particulier bewoonde kastelen en buitenplaatsen verbonden met commerciële activiteiten op het kasteel of de buitenplaats. Dit betekent dat het (deels) openstellen recreatieve functies mogelijk maakt en ondersteunt. Eén van de respondenten uit dit onderzoek vertelt: 'Tegenwoordig is het ook een belangrijke commerciële drijfveer. Tenminste wij doen dingen op het landgoed, die we niet zouden kunnen doen als het niet opengesteld zou zijn'. De commerciële faciliteiten lopen voor de verschillende kastelen en buitenplaatsen uit dit onderzoek uiteen tot het verhuren van vakantiehuizen, vergader- en feestlocatie tot het tegen betaling gebruiken van een golfbaan of een tennisbaan.

De hoofdreden voor het bieden van recreatiemogelijkheden is eenvoudigweg dat het geld in het laatje brengt. Het gaat in dit kader niet alleen om geld voor het onderhoud van het kasteel of de buitenplaats (het object), maar ook om geld voor onderhoud van bijgebouwen, tuin, bos, landerijen en andere elementen op het kasteel of de buitenplaats.

REDENEN VOOR NIET-OPENSTELLING

Sommige eigenaren besluiten hun bezit niet open te stellen. Hun

afwegingen hebben onder meer te maken met de kosten die dat met zich meebrengt. Die kunnen bijvoorbeeld bestaan uit kosten voor veiligheidsaspecten: paden, wegen, maar ook het onderhoud van bomen: 'Als er een tak op het hoofd van een wandelaar valt, ben jij aansprakelijk, dus het kost onderhoud'. Naast de kosten kan het openstellen ook bepaalde ergernissen met zich meebrengen. Dat kan gaan om motorcrossen of mountainbiken in het bos, het vuil dat wordt achtergelaten en de overlast van loslopende honden. Toezicht houden op de bezoekers brengt ook kosten met zich mee, omdat een BOA (Buitengewoon Opsporingsambtenaar) moet worden aangesteld. Als laatste bestaat er volgens één van de respondenten ook de angst voor schade aan bomen of struiken, al blijkt dat in de praktijk mee te vallen.

CONCLUSIE

Voor het (deels) toegankelijk maken van het particulier bewoonde kasteel of buitenplaats blijkt dat er sprake is van meerdere motieven. Het gaat om de eisen rond de Natuurschoonwet, cultuurhistorie en commerciële recreatie. Ook is duidelijk geworden dat niet elke motief even zwaar meetelt in de beslissing om het kasteel of de buitenplaats uiteindelijk (deels) open te stellen voor publiek. De drie motieven hebben echter een overkoepeld motief, namelijk het behoud van het kasteel of de buitenplaats. Uit de interviews wordt duidelijk dat alle eigenaren en vertegenwoordigers vooral bezig zijn met het in stand houden van hun kasteel of buitenplaats. Het (deels) toegankelijk maken van hun kasteel of buitenplaats is een manier om dit te doen. De 'Natuurschoonwet', 'cultuurhistorie en recreatie' en 'commerciële recreatie' zijn dus motieven in tweede instantie. Het hoofdmotief is het niet verloren laten gaan van hun kasteel of buitenplaats. ■

KENNISMAKING MET BUITENHUIZEN VAN DE FAMILIE REGOUT

> **Carla Oldenburger**
www.oldenburgers.nl

Petrus Regout (1801-1878) werd geboren in Maastricht, als zoon van een handelaar in aardewerk. Met Maria Aldegonda Hoebe-rechts (1798-1878) kreeg hij negen kinderen. Na de Belgische Revolutie van 1830 wist Regout in korte tijd een industrieel imperium op te bouwen, dat uitgroeide tot de bekende aardewerffabriek De Sphinx. Zijn vierde zoon Hubert Gérard Louis (1832-1905) stichtte in 1883 de Mosafabriek (porselein en muurtegels).

Petrus Regout was halverwege de negentiende eeuw een man van aanzien, mede door zijn functies als lid van de Kamer van Koophandel, gemeenteraadslid van Maastricht en lid van de Eerste Kamer. Bijzonder is dat hij in de omgeving van Maastricht een aantal landhuizen heeft aangekocht en/of laten bouwen, in de eerste plaats ter meerdere eer en glorie van zichzelf maar ook, zo wordt beweerd, voor al zijn kinderen. Omdat de jongste dochter, Wilhelmina, al op jonge leeftijd stierf, ging het om vijf zonen en drie dochters die allemaal voorzien zouden zijn van een eigen landhuis. Nader onderzoek toont aan dat van dat verhaal weinig klopt,

> DE ILLUSTRATIES OP DEZE 2 PAGINA'S KOMEN UIT HET ALBUM REGOUT

maar het is misschien de wereld in gekomen omdat alle kinderen na de dood van beide ouders in 1878 zelf buitenhuizen hebben aangekocht. Ook blijkt Regout sr. zelf eigenaar te zijn geweest van meerdere buitenhuis. Die werden echter door hem verhuurd of als hotel geëxploiteerd. Het gaat om de volgende objecten. Kasteel Vaeshartelt in Maastricht-Weert werd in 1841 gekocht voor koning Willem II waarbij Regout als zaakgelastigde optrad. Tien jaar later kocht Regout het huis nogmaals, maar nu voor zichzelf om als familiehuis te gaan dienen. Twee sfinxen (gedachtig aan de Regout-fabriek De Sphinx) bewaken nog steeds de ingang. Het park werd in 1853 vorm gegeven door de van oorsprong Duitse tuinarchitect Jean Gindra. Of de bizarre tuinornamenten ook Gindra's idee waren is tot op heden niet bekend. Op de afbeeldingen in het *Album dédié à mes enfants et mes amies*¹, dat Regout als re-

clamestunt liet maken, zien we monumenten, cascades, fonteinen en een bibliotheek in de vorm van een pagode (met spuitende fonteinen) op een eiland. Over smaak valt niet te twisten, maar deze kitsch neigt toch zeker naar groothedswaanzin, decadentie en wansmaak. Na de dood van Petrus bewoonde zijn negende kind en vijfde zoon Johan Hubert Gustaaf (1839-1923) Vaeshartelt en na hem Gustaafs jongste zoon, Hubert Joseph Edouard (1877-1947). Deze laatste apprecieerde de buitenissige tuinideeën van zijn grootvader allerm minst en liet ze afbreken.

Een tweede huis in Maastricht-Weert, was de villa Klein Vaeshartelt. Deze werd in 1857 gebouwd in opdracht van de papierfabrikant Schrammen, naar een ontwerp van de architect Wilhelm Wickop. Regout sr. kocht de villa in 1861 en liet hem in 1863 vergroten en verfraaien ten behoeve van verhuur. De villa is gelegen even ten noordoosten van het landgoed Vaeshartelt. Op de kaart van het totale landgoed uit circa 1866 is achter de villa een formele tuinaanleg getekend, die mogelijk later (1892?) - toen de tweede zoon van Petrus' dochter Emilie op Klein Vaeshartelt kwam wonen - door een parkje in landschapsstijl is vervangen.

In Maastricht-Nazareth bezat Regout sr. de buitenplaats La Petite Suisse (ook genaamd De Kanjel en vanaf 1951 Doctor Poelsoord), dat als hotel fungeerde. Regouts eerste kind en oudste dochter Maria (1826-1898) liet dit huis na de dood van haar vader in 1880 afbreken. Op die plek ontwierp de al genoemde architect Wilhelm Wickop voor haar een nieuw huis. Dit is nu witgepleisterd en heeft een hoge toren en een koetshuis. Ook hier was Jean Gindra de tuinarchitect van het omgevende park. In 1940 werd de villa door de Duitsers ingericht als Mutterheim. Later werd het een kraamkliniek voor armlastige vrouwen en tenslotte werd het huis als rusthuis gebruikt. Thans staat het te koop.

Landhuis La Grande Suisse dateert oorspronkelijk uit circa 1735 en ligt op het landgoed Mariënwaard in de landgoederenzone Maastricht-Meerssen. Het huis werd aanvankelijk verhuurd, maar in 1862 werd het gekocht door Regouts tweede kind en oudste zoon Petrus jr. (1828-1897). Een verbouwing volgde, waarbij twee torens werden toegevoegd. Bijzonder zijn de poortgebouwtjes langs de straat, die lijken op koepeltjes. Helaas verkeren ze in slechte staat. Vanaf 1877, een jaar voordat senior stierf, is het gebouw in gebruik geweest als klooster en meisjespensionaat met kapel.

In het Jekerdal aan de Mergelweg kocht Regout sr. in 1861 de villa Canne, ook gebouwd door Wickop. Dit huis was bedoeld voor verhuur, maar werd in 1879 verbouwd en bewoond door Petrus jr. en na hem door diens zoon Jules Joseph Hubert (1855-1932). Villa Canne is gesitueerd in een landschappelijk park met solitaire boomgroep en enkele solitaire beuken.

Zoon Eugènius Bernard Hubertus Regout (1831-1908) bouwde in 1879 een geheel nieuw huis, Villa Wijckerveld aan de Meerssenerweg. Architect was J.E. Rémont. Later liet Eugène een tweede villa bouwen, Villa Regout in Maastricht-St. Pieter. Zijn broer Hubertus

Gerardus Louis Regout (1832-1905) verbouwde vanaf 1880 de Villa Kruisdonk, vlakbij Vaeshartelt gelegen. Hij richtte in 1883 met zijn zonen een eigen porselein- en aardewerkfabriek op. Zijn tweede zoon Louis en diens gezin waren na hun vader de bewoners van Kruisdonk. Het huis is in de jaren '90 van de twintigste eeuw verkocht aan de gemeente Maastricht. Vermoedelijk is het park in landschapsstijl ontworpen door de tuinarchitect Jean Gindra. In de jaren twintig van de twintigste eeuw heeft de tuinarchitect D.F. Tersteeg het park onder meer met een vijver aan de oostzijde uitgebreid. Hij werkte in architectonische stijl, met veel metselwerk. Regouts zesde kind en tweede dochter, Anna Emilia Maria Hubertina (1834-1886), en haar echtgenoot Joachim H. Brouwers woonden op Kasteel Nijswiller bij Wittem. Of dit kasteel door vader Regout of door Emilie en haar echtgenoot werd gekocht en wanneer is onbekend. Kasteel Bethlehem in Maastricht-Limmel kwam rond 1890 in handen van een kleinzoon van Petrus Regout, Gustave J.M.E. Regout en zijn vrouw Joséphine Stevens. Kasteel Meerssenhoven, gelegen ten oosten van Itteren, werd vanaf 1743 herbouwd tot een modern achttiende-eeuws buitenhuis. Rond 1800 heeft de Maastrichtse stadsbouwmeester Mathias Soiron hier gewerkt. Hij was al vroeg bekend met de landschapsstijl, maar daar is op Meerssenhoven niet veel van te merken, omdat we op deze buitenplaats nog steeds structuren van een laat barokpark kunnen onderscheiden. In 1902 kwam het kasteel in handen van kleinzoon Edmond Francois Joseph Regout (1870-1926), de tweede zoon van Gustaaf. Hij begon als eerste in Nederland op Meerssenhoven met het aanplanten van laagstam-vruchtbomen. In 1955 werd het goed door de familie verkocht. Kasteel Rijckholt in Gronsveld werd (mogelijk vanaf 1887) bewoond door kleinzoon Alfred Hubert (1858-1935), het vijfde kind van Petrus jr. Sommige kinderen van Petrus sr. hebben waarschijnlijk nooit een buitenhuis bezeten en voor wie de enkele decennia geleden door brand verwoeste Villa Aldegonde in Maastricht-Amby gebouwd is, heb ik nog niet kunnen achterhalen. In een volgende column ga ik nader in op het werk van de oorspronkelijk Duitse tuinarchitect Jean Gindra (1788-1867). ■

Met dank aan Servé Minis, gemeente Maastricht.

¹ Dit album (1866-1868) heeft hij naar vele hotels en zakenrelaties opgestuurd en hen aangespoord om in een van deze huizen te komen logeren. Zijn status als bezitter van bijzondere huizen werd hierdoor alleen maar vergroot

LITERATUUR

- P. Regout, *Album dédié à mes enfants et mes amis* (Maastricht 1866-1868).
- F. van Wanroij, *The Regout estates: comparison between the architectural self-representation of two generations of entrepreneurs* (internetpublicatie 2006).

MIDDACHTEN REVISITED

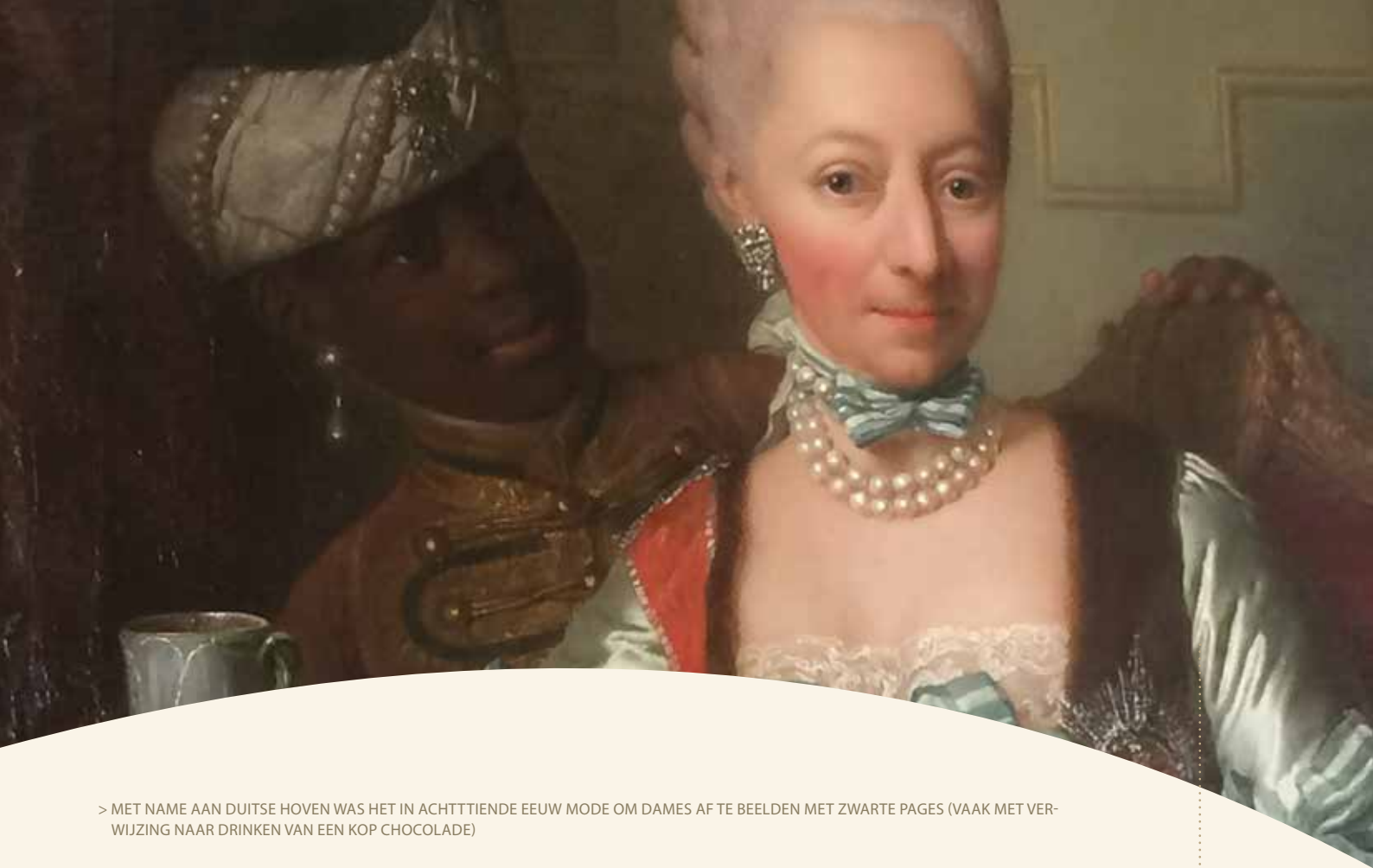
> **Yme Kuiper**

Faculteit Letteren, RU Groningen

Onlangs vond er een klein symposium plaats op vermoedelijk de beroemdste buitenplaats in de Nederlandse geschiedenis: Hofwijck te Voorburg. De roem van dit eigenlijk heel bescheiden buiten schuilt vooral in de stichter: Constantijn Huygens. Geen zeventiende-eeuwer die zo belangrijk is geweest voor de roem van het buitenleven in de Republiek dan deze geleerde diplomaat en kunstkenner. Wat dat laatste betreft: die reikte van Rembrandt tot Palladio. Geen hofdichter schreef zo'n rijk en lang gedicht over zijn eigen buiten en vooral tuin als Huygens. Hij was zelf als jong diplomaat naar Venetië gereisd en had met eigen ogen de Palladiaanse villa's aan de Brenta en de door Palladio ontworpen stadshuizen in Vicenza gezien. Het zal hem geïnspireerd hebben bij de bouw van zijn huis in Den Haag en zijn buiten bij Voorburg. Maar daar ging het symposium niet over. Dat was gewijd aan landgoederen. De aanleiding was de boekpresentatie van de boeiende studie van Wybren Verstegen over de Natuurschoonwet van 1928. Het gaf mij de kans om in het kort een verhaal te houden over een

> PORTRET VAN JOHN PALMER, COLLECTIE KASTEEL MIDDACHTEN.

van de oudste landgoederen in Nederland: Middachten bij De Steeg. Een landgoed is toch echt wat anders dan een buitenplaats (hoewel er vele overgangsvormen bestaan!). Zoals bekend gaat de geschiedenis van kasteel Middachten terug tot in de middeleeuwen. Zo stamt de alleroudste akte in het Huisarchief Middachten uit 1315. Een zekere Everardus de Middach draagt zijn huis en gronden over aan de graaf van Gelre en krijgt het weer terug in leen van diezelfde graaf. De huidige eigenaar van *landgoed* Middachten, Franz Graf zu Ortenburg, is vanaf Everardus de 25ste erfopvolger van Middachten. Middachten is altijd vererfd. De architectonisch grootste cesuur in zijn geschiedenis is de ingrijpende herbouw, zo niet nieuwbouw, geweest van *Huis* Middachten in Hollands classicistische stijl in de jaren rond 1690. Opdrachtgever was Godard van Reede, veldheer in Ierland, voor zijn patroon

> MET NAME AAN DUITSE HOVEN WAS HET IN ACHTTIENDE EEUW MODE OM DAMES AF TE BEELDEN MET ZWARTE PAGES (VAAK MET VERWIJZING NAAR DRINKEN VAN EEN KOP CHOCOLADE)

stadhouder-koning Willem III. Veel in het huis refereert nog aan deze vechtjas, die in 1692 van Willem III de titel Earl of Athlone kreeg, met daarbij nog veel land. In Ierland hebben Godard en zijn nageslacht dat de titel erfde nooit gewoond. Het was niet Godard maar zijn derde zoon Reinhard die in met name het tweede kwart van de achttiende eeuw de naaste omgeving van Middachten verfraaide en het als landgoed echt rendabel probeerde te maken. Vermoedelijk is Reinhard degene geweest die begonnen is om wat nu de huidige eetzaal is in het huis tot een extra *hall of military fame* te maken. Daarvoor had zijn vader dat al gedaan met de inrichting van de splinternieuwe, indrukwekkende trappenhall van het huis. Ontwerper daarvan was de Amsterdammer Steven Vennekool. Amsterdammer – dat is een mooi bruggetje naar mijn verhaal op Hofwijck. Dat verhaal was zowel biografisch historisch als een tikje *global history*, en ging over hoe een Gelders edelman (inderdaad, Reinhard) het liefst zaken deed in Amsterdam.

Reinhard was een hoge militair die rond 1700 op de Europese slagvelden (dus vooral in de Zuidelijke Nederlanden) zijn mannetje had gestaan. Nadien maakte hij een mooie carrière als diplomaat voor de Republiek aan het hof van de Pruisische koning. De laatste ontving hij zelfs op Middachten voor een langdurige jachtpartij. Reinhard bleef ongehuwd, hoe graag hij ook een dochter Van der Does van Noortwijck had willen huwen. Als landheer wist hij van wanten. Hij kocht systematisch grond aan, maakte van bouwland (dalende internationale graanprijzen in die tijd!) weiland, experimenteerde met tabaksteelt én gaf zijn rentmeester en later de hovenier expliciet opdracht om de pachten niet te laten zitten. Liefst 32 pachtboeren had Reinhard. Verder liet hij beukenbossen aanleggen en verscheepte hij hout daaruit naar een fabriek te Amsterdam. Altijd maar weer Amsterdam. Tussenspersoon op de beurs aldaar was een zekere Jan de Bruyn, die bij de dood van Reinhard in 1747 een tegoed van 47.000 gulden had uitstaan op naam van zijn opdrachtgever bij de Amsterdamse Wisselbank.

Zonder hier volledig te zijn, maar Reinhard speculeerde ook met actiën in de WIC, VOC en de Compagnie van Berbice. En dan komt het. Reinhard had ook scheepsaandelen. Zo ook in het schip genaamd de Middachten I – en die voer van Vlissingen naar Afrika, voordat ze in 1731 schipbreuk leed bij Calais. Maar toen kwam er toch een Middachten II. Ik kan mij niet aan de indruk onttrekken dat ook Reinhard profiteerde van de slavenhandel en de plantages in de West (Berbice). Zo zie je maar: Middachten maakte deel uit van de toenmalige globalisering. Niet de conclusies op basis van een biografisch verhaal zijn hier cruciaal, maar de contextualisering van dat verhaal. Ter afronding: laten nu in die genoemde grote zaal van Reinhard (nu eetzaal) met militaire portretten ook zwarte pages (jonge jongens) op die enorme schilderijen te zien zijn. Ja zelfs op een enorm portret van de markgravin van Brandenburg. Die jongen had zelfs een slavenband om zijn hals. En minstens zo intrigerend, er hangt hier ook nog een relatief groot portret van zijn huismeester of butler John Palmer. De pose en kleding is die van butler Stevens in *The Remains of the Day*: klaar om de orders van zijn heer op te volgen.

De afgelopen vijf jaren mochten we op dit landgoed als Kenniscentrum Landschap van de RU Groningen, steeds ongeveer bij de overgang van lente naar zomer, een veldpracticum van een week houden voor onze masterstudenten. Wat een voorrecht, maar wat ook een voortreffelijke locatie, om in samenwerking met eigenaar, rentmeester en conservator én met mijn Groninger collega's een landgoed *van binnenuit* te leren kennen. Het aanprijzen in de collegezaal van interdisciplinair onderzoek is één ding, het in praktijk brengen van zulk onderzoek op locatie is een enorme verrijking daarvan. Altijd als ik Middachten verliet in die vijf jaar keek ik nog even naar John Palmer. Was hij echt zo trouw aan Reinhard als Stevens aan Lord Darlington? *I doubt*. Geen idee, waarop die twijfel is gebaseerd. ■

HUGO POORTMAN EN DE TUIN VAN KASTEEL MIDDACHTEN

EIGENTIJD'S KLASSIEK

> Merel Spruit

Merel Spruit studeert kunstgeschiedenis aan de Universiteit van Utrecht. Ze rondde deze zomer de bachelor Kunstgeschiedenis af aan de Universiteit Utrecht. Ze volgt nu een master Architectuurgeschiedenis aan de Vrije Universiteit Amsterdam.

Kasteel Middachten in De Steeg trekt bezoekers uit alle windstreken, die de oude allure van het goed onderhouden complex komen bewonderen. Het uit de veertiende eeuw stammende kasteel is in een conglomeraat van diverse bouwperiodes met de nadruk op de zeventiende en achttiende eeuw.¹ Rondwandeling in de tuinen rondom het kasteel waant men zich voor even in een glorieus verleden. Hoewel nu in vereenvoudigde versie aanwezig, verwijst de huidige tuin nog steeds naar de rijke historie. Hij bevat allerlei stijlelementen die teruggaan op de oorspronkelijke tuinaanleg van het kasteel uit de zeventiende eeuw.

DE HUIDIGE TUIN

De huidige aanleg is gebaseerd op een ontwerp uit het einde van de negentiende eeuw. De Nederlandse tuinarchitect Hugo Poortman (Zwolle 1858 – Diepenheim 1953), die veel tuinen ontwierp voor kastelen en buitenplaatsen, heeft deze tuin tussen 1899 en 1901 aangelegd. Hij ontwierp een tuin in een formele trant, die was geïnspireerd op de vroegere formele zeventiende-eeuwse tuin van Middachten, maar gaf deze formele stijl een

> DE KASTEELTUINEN ROND 1730. TEKENING VAN ADOLF VAN DER LAAN EN HEDRIK DE LETH. COLLECTIE KASTEEL MIDDACHTEN

eigentijdse invulling. Dit eclectisch gebruik van stijlen komt in de tijd van Poortman meer voor in de tuinarchitectuur en specifiek in tuinen van kastelen en buitenplaatsen, en wordt de gemengde stijl genoemd.

Poortman was een leerling van de Franse tuinarchitect Edouard André (1840-1911) en volgde de internationale mode op tuinge-

1 Nicolaas Conijn e.a., *Middachten huis en heerlijkheid* (Utrecht 2002), p. 9. De opvatting is dat de bouw van Middachten in de jaren 1350-1360 plaatsvond

> MIDDACHTEN VAN DE ACHTERZIJDE. FOTO ALBERT SPEELMAN

bied. André paste deze *Style mixte* toe om de tuin meer te laten aansluiten op het huis.² Het is interessant te onderzoeken hoe de huidige tuin op Middachten tot stand is gekomen en wat Poortmans drijfveren waren om de tuin op deze manier vorm te geven. Hij heeft immers de geschiedenis van de tuin gebruikt om op voort te borduren en heeft verschillende onderdelen van de geschiedenis in de tuin willen vatten. Welk effect beoogde Poortman met zijn aanleg in de gemengde stijl?

POORTMANS TUINAANLEG OP MIDDACHTEN

Poortman behaalde in 1879 zijn Stadstuinbouwdiploma in België. In 1880 werd hij assistent van Edouard André in Parijs.³ Al snel werd hij aangesteld als chef de bureau en voerde hij ontwerpen van André uit. Dit deed hij totdat hij in Nederland in 1886 een vaste aanstelling kreeg als tuinopzichter op Landgoed Weldam voor het echtpaar Van Aldenburg-Bentinck. Hij voerde een tuinontwerp uit voor Weldam in een formele trant. Dit bekoorde de Bentincks dermate, dat zij hem in 1899 een nieuwe opdracht gaven, nu voor de tuin voor kasteel Middachten, dat door vererving in hun bezit was gekomen. De overeenkomsten tussen de tuinaanleg op Weldam en op Middachten vallen moeilijk over het hoofd te zien. De tuin op Middachten is gesitueerd binnen het grachtenstelsel, waarin het huis het middelpunt vormt. De tuin is verdeeld in meerdere parterres, die zijn gesitueerd langs een symmetrische hoofdas. Vanuit de belangrijkste kamer in het huis heeft men uitzicht op de zuidparterre, die het hoofdonderdeel vormt waaromheen de aanleg gerangschikt is. Het middelpunt van deze parterre vormt een gemetselde kom. Inmiddels zijn veel parterres vanwege de hoge onderhoudskosten vereenvoudigd tot grasparterres. In Poortmans aanleg waren de vakken echter op uiteenlopende manieren ingevuld met bloembedden en ingewikkeld broderiewerk van buxus en taxus. Het is bekend dat hij tekeningen van de oude tuinaanleg uit de zeventiende en achttiende eeuw heeft bekeken.⁴ Hij was geïnte-

resseerd in de historie van de tuin en liet zich door de voormalige formele aanleg inspireren. Zo bracht hij een doolhof terug op de plek waar deze oorspronkelijk had gelegen, naast de zuidparterre. Ook hield hij bij de indeling van de parterres rekening met het historische padenstelsel. Daarnaast bracht hij een aantal oude zichtassen terug, waarvan de zichtlijn over de zuidparterre naar de rivier de IJssel de belangrijkste was. Veel aspecten van de zeventiende- en achttiende-eeuwse tuinaanleg zijn dus terug te vinden in het ontwerp. Toch was Poortman geen restaurerend tuinarchitect. Hij hield rekening met het verleden, maar incorporeerde dit op een eigentijdse manier in zijn uiteindelijke plan. Dit is typerend voor het gebruik van de gemengde stijl.

HISTORISCHE THEORIEËN

In zijn boek *l'Art des Jardins* (1879) benadrukte Edouard André het belang van een formele aanleg vlak rondom het huis. Door daar geometrische parterres te situeren, werd de overgang tussen huis en tuin geleidelijker. Dit idee kwam uit de tijd van de Franse Barok. Vanaf 1656 ontwierp de Franse tuinarchitect André le Nôtre (1613-1700) de tuin van Château de Vaux-le-Vicomte (Maincy) in formele trant. Deze tuin kan worden gezien als het begin van de Franse baroktuin. Hij was opgebouwd uit verschillende parterres, die in een strenge hiërarchie strak langs een symmetrie-as lagen gepositioneerd. De parterres hadden een ingewikkelde invulling van kunstig geometrisch broderiewerk, uitgevoerd in buxushaagjes.

De barok- of formele tuin kwam tot een hoogtepunt met de aanleg van de tuinen van Versailles voor Louis XIV. De Zonnekoning wilde zijn macht als absoluut vorst tentoonspreiden door de

² Edouard André, *l'Art des Jardins. Traité general de la composition des pars et jardins* (Paris 1879)

³ C.S. Oldenburger-Ebbers, 'De tuinarchitect Hugo A.C. Poortman; eerste voorzitter van de BNT', *Groen* nr 11 (1982), p. 533-539

⁴ I.A. gravin Ortenburg-Bentinck en N.W. Conijn, *Tuinen en kasteel van Middachten* (Amsterdam 2002), p. 18

natuur aan de mens ondergeschikt te maken en deze te onderwerpen aan de wetten van de kosmos. Geometrie, symmetrie, orde en harmonische proporties speelden hierin een sleutelrol. Deze principes waren afkomstig uit de Italiaanse Renaissance en verwoord in traktaten zoals *I Quattro Libri dell'Architettura* van Andrea Palladio (1570). Hij paste ze toe op zijn villa's in de Veneto, die hij door middel van zichtassen in het landschap incorporeerde, waarbij hij tegelijkertijd de status van de villa benadrukte. De renaissancistische principes waren geïnspireerd op idealen uit de Klassieke Oudheid, zoals die waren overgeleverd door onder andere Vitruvius in zijn traktaat *De Architectura Libri Decem* (eerste eeuw voor Christus), waarin hij geometrie en de menselijke maat gebruikte om harmonische proporties te krijgen in architectuur. Alle onderdelen stonden in verhouding tot het geheel en elk onderdeel was een afspiegeling van het geheel. Le Nôtre's tuin op Versailles voegde nog een nieuw onderdeel toe aan de renaissancistische principes. Door gebruik te maken van zichtlijnen kreeg de tuin iets beweeglijks en waren niet alleen huis en tuin met elkaar verbonden, maar stond het gehele complex in verbinding met het omringende landschap.⁵ De perspectivische lijnen maakten dat de tuin groter leek dan hij in werkelijkheid was, doordat men misleid werd door de onderlinge afstand tussen onderdelen. Het verdwijnpunt van de zichtassen lag achter de horizon en die assen leken dus oneindig door te lopen. Voor Louis XIV waren de tuinen een politiek instrument. De tuinen waren het embleem van macht en het huis vormde de residentie hiervan.

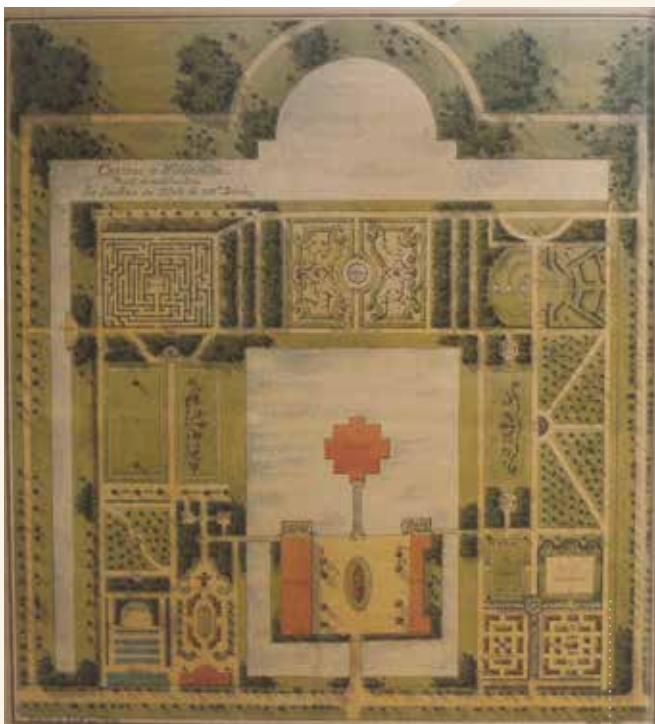
DE BAROKTUIN IN NEDERLAND

In Nederland vond de Franse stijl via stadhouder Willem III zijn weg naar de tuinen van Paleis Het Loo. Ook de tuinaanleg die rond het einde van de zeventiende eeuw op Middachten tot stand kwam, naar voorbeeld van Het Loo, was indirect geïnspireerd op Versailles. Deze structuur was tot stand gekomen onder

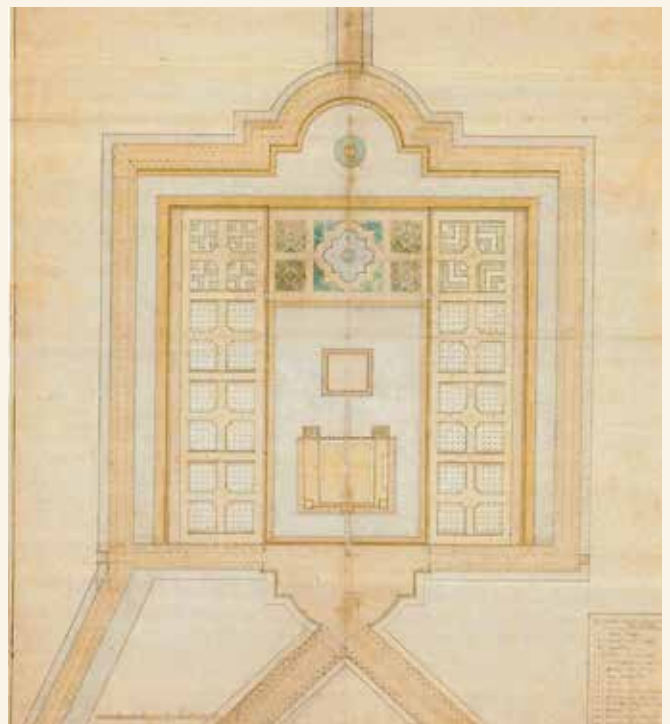
⁵ Gérard Sabatier, 'Looking for the meaning of the Garden at Versailles', in: Patricia Bouche-not-Déchin, Georges Farhat e.a., *André le Nôtre in perspective* (London 2013), p. 345-355

Godard van Reede, die nauwe banden had met het stadhoudelijke hof. Waarschijnlijk hebben architecten Daniël Marot (1661-1752) en Jacob Roman (1640-1716) een rol gespeeld in de aanleg van zowel de tuinen op Het Loo als op Middachten. De zeventiende-eeuwse formele tuin van Middachten had een strikt hiërarchische opzet van vakken die gerangschikt lagen langs een symmetrische as, met het huis als middelpunt. De opdeling van de tuin binnen de gracht in een aantal 'groene kamers' kan gezien worden als een voortzetting van het interieur van het kasteel naar buiten. De tuin werd zo een extensie van het huis. Op de zuidparterre was, zoals gezegd, sierlijk broderiewerk aanwezig rondom een gemetselde kom. Aan weerszijden hiervan lagen doolhoven. Achter een van de doolhoven lag een berceau. Er waren zichtassen aanwezig die vanuit de tuin naar verschillende punten in het landschap liepen. Er liep een zichtlijn naar de rivier de IJssel en een naar de Willemsberg. Toch leende het Gelderse landschap zich minder goed voor oneindige assen dan het Franse en de op Versailles geïnspireerde Nederlandse tuinen bleven altijd een relatief gesloten karakter behouden. Dit is een kenmerk van de Hollands classicistische tuin. Ook op Middachten is deze geslotenheid aanwezig.

Het idee dat de mens de natuur beheerste, verdween met de komst van de landschapsstijl in de achttiende eeuw. In landschapsparken speelden juist onregelmatigheid en verrassings-effecten een grote rol, die de wandelaar het gevoel gaven een nietig wezen te zijn, onderworpen aan de grillen van de natuur. Veel formele tuinen op kastelen en buitenplaatsen verdwenen, om plaats te maken voor een aanleg in landschappelijke trant met onregelmatig kronkelende paden en asymmetrisch geplaatste boomgroepen. Zichtlijnen bleven vaak gehandhaafd door bomen zo te plaatsen dat er een coulissenwerking optrad die een uitzicht schilderachtig omlijstte. Na de achttiende eeuw verdwenen de parterres op Middachten om plaats te maken voor kronkelende paden en asymmetrisch geplaatste boomgroepen binnen de grachtenstructuur. Dit bleef de situatie tot Poortmans interventie.

> ONTWERP DOOR HUGO POORTMAN UIT 1901, IN OPDRACHT VAN GRAAF BENTINCK. COLLECTIE KASTEEL MIDDACHTEN

> 'PLAN VAN HUIJS' UIT 1691. COLLECTIE KASTEEL MIDDACHTEN

> KLM-AEROCARTO. MIDDACHTEN 1939. COLLECTIE NKS

DE NEGENTIENDE EEUW

In de negentiende eeuw vormde de formele Franse stijl opnieuw een inspiratiebron voor de aanleg van tuinen. Men schuwde een eclectisch gebruik van stijlen in die tijd niet: de geschiedenis werd als een catalogus gezien waaruit men naar believen historische stijlen kon kiezen en vermengen. In de gemengde tuinstijl was het vooral populair om de Franse baroktuin te mengen met de landschapstijl en hieraan een eigentijdse draai te geven. Op Middachten is dit goed te zien. Poortman gebruikte elementen uit de formele tuinstijl, maar gebruikte deze op een eigentijdse manier. Hij legde de parterres wel langs een symmetrie-as aan, maar maakte ze niet precies even groot, zoals de achttiende-eeuwse situatie was geweest. Daarnaast liet hij de invulling van de vakken niet spiegelen aan de andere zijde van de as, maar gaf elk vak een eigen karakter. Illusterend voor zijn selectief gebruik van historische elementen is het volgende: oorspronkelijk hadden er aan beide zijden van de zuidparterre op Middachten doolhoven gelegen. Poortman legde er echter maar één opnieuw aan en legde aan de andere zijde in plaats daarvan een groen theater aan van taxus. Hiermee verbrak hij de symmetrie. Ook verliet hij het idee dat de invulling van de parterres puur als sierelement bedoeld was en creëerde hij een nieuwe, recreatieve functie door het aanleggen van een tennisbaan en een croquetveld. Zo werd de rol van de tuin als representatieve wandeltuin uitgebreid tot die van een vermaakstuin. Ook de rozentuin, waarin de doolhof in een later aangepast ontwerp werd veranderd, was typisch negentiende-eeuws. Opdrachtgever graaf Bentinck was een vooruitstrevend man en heeft waarschijnlijk een rol gehad in de nieuwe voorzieningen in de tuin. Hij wilde aan de ene kant alle gemakken van de moderne tijd en aan de andere kant de historische allure van Middachten weer laten verrijzen. Het was de wens van de graaf dat de oude Ginkgo Biloba en een Libanonceider uit de landschappelijke aanleg behouden bleven. Poortman incorporeerde deze dus in zijn ontwerp. Er resteerden daarnaast enkele boom- en rododendongroepen van

een landschappelijke aanleg van de hand van Edouard Petzold (1815-1891). Deze verwerkte Poortman eveneens in zijn plan. Hij hergebruikte oude boomgroepen tussen de parterres, die hij herschikte tot boomcouliissen die een afscheiding vormden langs twee zijden van de zuidparterre. Oude taluds werden in de landschappelijke periode vergraven tot heuvels, waardoor de maatvoering van de tuin veranderde. Hierdoor moest Poortman de nieuwe gemetselde kom in de zuidparterre kleiner uitvoeren. Voor de invulling van de parterres maakte Poortman gebruik van eigentijds plantmateriaal. Planten die hij veel gebruikte waren rododendron, taxus en buxus en hij plantte bloembedden. Waar het in de zeventiende en achttiende eeuw ging om de kleur en verschijningsvorm van de individuele bloem die als solitaire plant werd neergezet, ging het in de neobarok om een uitbundige overvloed van verschillende bloemen die een veelheid aan kleuren gaven. Ook was het populair om exotische planten te kweken. De orangerietuin, de lage tuin met éénjarigen, de vaste plantenborder, het groene theater en de rozenleiding die Poortman op Middachten aanlegde, typeerden het negentiende-eeuwse plantgebruik.

TIJDGENOTEN

De meest toonaangevende collega-tuinarchitecten van Poortman die ook in de gemengde stijl werkten, waren Leonard Springer (1855-1940) en Hendrik Copijn (1842-1923). Zij ontwierpen eveneens tuinen bij kastelen en buitenplaatsen. Copijn ontwierp in 1895 de tuinen bij kasteel De Haar, waarbij hij formele tuinen plande rondom het kasteel en daaromheen een landschapspark aanlegde. Springer was minder uitgesproken in het gebruik van formele elementen dan Poortman. Hij maakte bij kastelen een enkele keer wel gebruik van de structuur van de historische tuin, maar de invulling was dan altijd eigentijds. Hij deed niet aan reconstructie. Springer en Poortman konden goed met elkaar overweg en voerden een regelmatige briefwisseling. Ze richtten samen met anderen in 1922 de Bond voor Nederlandse Tuinar-

> LEES VERDER OP PAGINA 16

chitecten op.⁶ Ze waren beiden van mening dat een tuinarchitect een geheel onafhankelijke positie in moest nemen ten opzichte van de plantgoedleveranciers. De leveranciers mochten zich niet met het ontwerp bemoeien. De tuinen van zijn tijdgenoten die in de eclectische stijl werkten, komen op veel punten overeen met de tuinen van Poortman. De combinatie van het formele met het landschappelijke aspect werd zowel door Springer als Copijn toegepast bij tuinen op kastelen en buitenplaatsen. De formele delen waren niet bedoeld als een restauratie van een zeventiende-eeuwse tuin, maar kregen een eigentijdse invulling met een rijke variatie aan plantmateriaal. De tuinarchitecten zullen onderling naar elkaar gekeken hebben en hadden veelal dezelfde inspiratiebronnen, waaronder André le Nôtre en Edouard André.

HET SCHEPPEN VAN EEN GEHEEL

Over het algemeen wordt Poortman in de literatuur beschreven als iemand die goed in staat was om het huis in de tuinaanleg te betrekken en dat het hem lukte om de formele en de landschappelijke aanleg op elkaar te laten aansluiten.⁷ Op landgoed Weldam bijvoorbeeld was hem dat volgens recensenten wonderwel gelukt.

De zeventiende-eeuwse filosofie achter de perspectivische as als uiting van macht en schijnbare oneindigheid lijkt niet een hoofdbestanddeel te zijn geweest van Poortmans ontwerpfilosofie. De historische elementen werden gebruikt zoals het de tuinarchitect

uitkwam en op Middachten introduceerde hij nieuwe elementen. Wel hield Poortman zo veel mogelijk rekening met het historische padenstelsel van de tuin. Toen de zoon van Edouard André, René Edouard André, in 1908 een aantal aanpassingen deed waarbij hij de oostparterre een andere oriëntatie gaf, schreef Poortman een brief aan Springer waarin hij zijn frustratie uitte over het feit dat met deze ingreep het historische padenstelsel van de tuin verstoord werd: 'Intusschen gaat hierbij een luchtphoto waarop gij in het parterredeel rechts kunt zien, hoe René Edouard het geheel (met mijn assenstelsel dat ik erin deed heerschen) heeft bedorven door dwarslijnen [...]'.⁸

Intussen zijn nog meer elementen in de tuin aangepast, waarbij onder andere de doolhof is vervangen door een rozentuin. Vandaag de dag zijn de meeste parterres ingevuld met gras. Ook werd de zichtas naar de IJssel ruw verstoord door de aanleg van een snelweg. Toch draagt de tuin nog steeds Poortmans handtekening. Hij wilde een tuin maken die aansloot op het huis, de verschillende elementen samenbrengen en één geheel laten vormen. Hij was goed in het creëren van een goede verhouding tussen huis en omgeving, cultuur en natuur, geometrische patronen en natuurlijke vormen. Hem werd door A.J. van der Horst het talent toegedicht om van losse stijlelementen uit de Franse baroktuin een nieuw levendig geheel te maken. Dit is evengoed toepasbaar op de tuin van Middachten. ■

6 A.W.J. de Jonge, 'Poortman, Hugo Anne Cornelis (1858-1953)', in: *Biografisch Woordenboek van Nederland*
www.resources.huygens.knaw.nl/bwn/BWN/lemmata/bwn6/poortman

7 J. Craandijk, 'Havezate Weldam bij Goor', *Eigen Haard* 1892, p. 545-550

8 Brief van Poortman aan Springer uit 1933 waarin hij klaagt over de aanpassingen die André aan de tuin heeft gemaakt. Universiteit Wageningen, Centrale bibliotheek, Speciale collecties, inv. nr. 01.2125.08a en 01.2125.09

9 A. J. van der Horst, 'De tuinen van Hugo A.C. Poortman bij kasteel Weldam', *Groen*, no. 7, 1979, p. 252-254

> DE VOORZIJD VAN MIDDACHTEN.
FOTO. ALBERT SPEELMAN

WESTHOVEN EN DE ROMEINSE BRUG

> door Rob Gruben

Rob Gruben is eigenaar van BAAC bv

De oudste vermelding van kasteel Westhove vinden we in een oorkonde van 20 september 1277. Daarin bevestigt graaf Floris V de abdij van Middelburg in enkele fiscale vrijstellingen, waaronder Westhove. Het kasteel wordt doorgaans dan ook in het derde kwart van de dertiende eeuw gedateerd. Tegenwoordig gaan nog maar weinig elementen terug tot in die tijd. De poorttoren dateert uit de vijftiende eeuw, de zuidvleugel uit de zestiende en van de overige bouwdelen heeft alleen het onderste muurwerk nog een middeleeuwse oorsprong. Dat er nog maar weinig over is uit de tijd van Floris komt door de Tachtigjarige Oorlog. In 1562 was Westhove onder bisschop Nicolaas de Castro omgevormd tot lustslot. Toen het kasteel in augustus 1572 door de Geuzen werd veroverd, staken die haast als vanzelfsprekend de brand in dit paapse bolwerk. De achterzijde en beide zijvleugels werden daarbij grotendeels verwoest. Het gevolg was dat Westhove gedurende de zeventiende en achttiende eeuw grootschalig werd gemoderniseerd. Ook ging men zich toen bekommeren om de tuin rond het kasteel. In 1796 was Westhove in handen gekomen van Wilhelmina Cornelia van den Brande en Adriaan Casper Slicher. Zeer waarschijnlijk zijn zij de opdrachtgevers geweest voor de huidige parkaanleg. De ontwerper ervan is niet bekend, maar in de literatuur wordt zowel de naam van Pieter Schuppens (1769-1850) als die van Jan David Zocher sr. (1763-1817) genoemd. Het park markeert de overgang van de vroege naar de late landschapsstijl, bezit een open karakter, heeft slingerlanen en een slingervijver met eilandje en vier bruggen. De grootste daarvan staat al sinds mensenheugenis bekend als de 'Romeinse brug'. In januari 2011 kreeg BAAC opdracht die brug bouwhistorisch te onderzoeken. Collega Geert Oldenmenger schreef er in tijdschrift *De Wete* een leuk artikel over: 'Bruggenspraak. Hoe Romeins is de Romeinse brug bij Westhove?'

De oorspronkelijke 'Romeinse brug' werd ergens tussen 1796 en 1810 gebouwd met hergebruikte bak- en natuursteen, mogelijk afkomstig van het kasteel. In een brief uit 1867 is sprake van 'den Nehalenniasteen in de antieke brug te Westhoven', die ook al door Robidé van der Aa in *Oud-Nederland in de uit vroegere dagen, overgeblevene burgen en kastelen geschetst en afgebeeld* (1841) werd

genoemd. Het betrof waarschijnlijk een Romeinse altaarsteen afkomstig van een Nehalenniatempel. De restanten daarvan waren na een winterse storm in 1647 op het strand van Domburg aangespoeld. Het is niet ondenkbaar dat de toenmalige kasteelheer van Westhove er enkele bouwfragmenten van heeft verkregen. Hij bezat namelijk het strandrecht en wettelijk waren de vondsten dus zijn eigendom. De merkwaardige naamgeving van de brug is hiermee verklaard. Op oude foto's is te zien dat de brugconstructie bestond uit een rondboog. In het midden van de brugleuningen bevonden zich pylonen, waarvan onduidelijk moet blijven of die oorspronkelijk zijn.

In 1944 werd de brug door de Duitsers opgeblazen. De brokstukken werden in de jaren daarna door boswachter Schoe verzameld en gebruikt om er in 1961 de tegenwoordige brug mee samen te stellen. In plaats van een rondboog paste Schoe echter een spitsboog van hergebruikte natuursteen toe. In de afdekking van de brugleuningen zijn natuurstenen fragmenten van afzaten, onderdorpels en profielstenen te herkennen. Waarschijnlijk is al dit materiaal afkomstig van het kasteel. De spitsboog past Schoe vermoedelijk toe omdat die voor hem, als provisorisch metselaar, veel eenvoudiger was uit te voeren. Desondanks bleken de bouw- en metselcapaciteiten van de boswachter onvoldoende: een deel van de spitsboog was in 2011 namelijk ingestort en op veel andere plaatsen was sterke scheurvorming opgetreden. Dat werd mede veroorzaakt doordat Schoe bakstenen van grote diversiteit had gebruikt. Stenen van 4-4½ centimeter hoog werden afgewisseld met stenen die bijna dubbel zo dik waren. Verder waren er nauwelijks strekken toegepast en waren er groenverglasde bakstenen, stenen met restanten pleisterwerk en zelfs machinaal gevormde exemplaren aanwezig. Dit ratjetoe aan bouwmaterialen, gecombineerd met de amateuristische metselwijze van boswachter Schoe, kwam de constructie niet ten goede. Het verklaart de deplorabele staat waarin wij de brug in 2011 aantreffen. Een recente restauratie heeft het geheel weer in oude luister hersteld. Gezien haar geschiedenis zouden we de brug wat mij betreft zelfs als folly mogen bestempelen, al had zij als wateroverbrugging in de route van de slingerpaden natuurlijk wel een reële functie. ■

NAAR EEN GOEDE VERZEKERING IN ZES STAPPEN

EEN KASTEEL VERZEKEREN? DAT IS VAKWERK!

> **Simon Kadijk**

Directeur Donatus, dé kerken- en monumentverzekeraar van Nederland

Een kasteel of historische buitenplaats is geen rijtjeshuis, dat is duidelijk. Maar eigenaren realiseren zich lang niet altijd dat het verzekeren van dit soort monumenten en het afhandelen van een schade geen routineklussen zijn, maar werk voor specialisten.

Misschien is het een open deur, maar toch begin ik ermee: een verzekering is geen doel, maar een middel. Het doel is: het beheeren en behouden van kastelen en historische buitenplaatsen, die samen met hun omgeving een geheel vormen. In dat kader moet niet verzekeren voorop staan, maar risicomanagement. Wat kan er allemaal gebeuren met een monumentaal bouwwerk? En hoe ga je om met die risico's?

BEWUSTWORDING

Iedere eigenaar van een opstal behoort aan risicomanagement te doen. Gelukkig doen de meesten dat ook wel, zij het vaak onbewust. En daar hebben we gelijk de eerste en belangrijkste stap te pakken als het gaat om risicomanagement: bewustwording. Bent u zich als eigenaar of beheerder van een monumentaal com-

> GOUDEN KASTEELKAMER. SOMS VERZEKERT MEN DE OPSTAL TEGEN DE RISICO'S VAN BRAND EN STORM EN DE INVENTARIS OF INBOEDEL TEGEN WATERSCHADE EN DIEFSTAL. MAAR: BEHANG OF WANDBESPANNING BEHOORT TOT DE OPSTAL

plex bewust van de verschillende risico's die u loopt met uw bezit? Hoe heeft u de risico's benoemd? Zijn de risico's in kaart gebracht?

INVENTARISATIE

Daarmee komen we bij de tweede stap: inventarisatie. Het is goed om eens met twee of drie mensen die het complex goed kennen te brainstormen over de risico's en deze te inventariseren. Denk daarbij heel breed. Van diefstal en vandalisme tot elektrische bedrading en het riool; er kan zich allerlei narigheid

> HISTORISCHE GEVELS IN AMERSFOORT. HET VERZEKEREN VAN MONUMENTALE GEBOUWEN VERGT SPECIALISTISCHE EXPERTISE EN IS HEEL IETS ANDERS DAN HET VERZEKEREN VAN EEN DOORSNEE RIJTJESHUIS

voordoen. Inventariseer de risico's op al die terreinen. Daar is een handige methode voor. Ga bij elk risico enerzijds na hoe groot de kans is dat het zal optreden en anderzijds wat de impact ervan zal zijn als het in werkelijkheid gebeurt (even terzijde: het woord 'risico' komt uit het Italiaans en betekent zoiets als 'kwade kans'). In deze fase streep je nog niets weg, omdat het onbelangrijk zou zijn. Dat komt bij de volgende stap.

VERMIJDEN

De derde stap in risicomanagement is: vermijden. Sommige van de geïnventariseerde risico's kunt u vermijden. Soms is dat zelfs eenvoudig en kost het weinig geld en inspanning. En soms is het wel degelijk kostbaar, maar kost uitstel alleen maar meer. Ik denk aan bijgebouwen die bedekt zijn met asbestplaten. De overheid wordt hierop steeds strenger en hanteert steeds meer het principe: de vervuiler betaalt. Zie bijvoorbeeld het asbestverwijderingsbesluit op <https://www.asbest-subsidies.nl/wetgeving/asbestverwijderingsbesluit-2024/>. Daar worden overigens ook subsidiemogelijkheden genoemd. Uiteraard is het ook vaak gewoon niet mogelijk risico's geheel uit te sluiten of te vermijden of af te dekken.

BEPERKEN

Zo komen we bij stap vier: beperken van risico's. Als ze niet helemaal te vermijden zijn, kun je wel vaak risico's beperken of de gevolgen ervan. Uit recent onderzoek is gebleken, dat 20% van de schadebedragen die verzekeraars aan particulieren uitkeren voor woonhuizen en inboedels, vanwege waterschade worden betaald. Veel van die schades hadden voorkomen of beperkt kunnen worden. Verzekeraars, schade-expertisebedrijven en UNETO-VNI (ondernemersorganisatie voor installatiebranche en technische detailhandel) hebben daarom een klantenkaart gemaakt. De kaart is weliswaar gemaakt voor particulieren, maar is ook bruikbaar voor kastelen en buitenplaatsen die niet bewoond

zijn (u vindt de klantenkaart preventie waterschade op de site van UNETO-VNI). Uiteraard zijn niet alle risico's te vermijden of te beperken, of men wil dat niet.

KOSTEN AFWEGEN

De vijfde stap van risicomanagement is: de kostenafweging. Preventiemaatregelen kosten niet alleen inspanning, energie en discipline, maar ook geld. Er moet geïnvesteerd worden. Soms is een eenmalige investering voldoende, soms zijn maatregelen nodig die periodiek geld kosten. Kastelen en buitenplaatsen waarin een bedrijf werkzaam is met personeel in dienst, moet er bijvoorbeeld voor zorgen dat men voldoet aan NEN 3140 (zie <https://nl.wikipedia.org/wiki/NEN3140>). Dat betekent een jaarlijkse keuring. Men ontvangt vervolgens een keuringssticker.

VERZEKEREN

Ten slotte de zesde en laatste stap: verzekeren. Uiteindelijk komt men voor de vraag te staan of men de risico's zelf wil dragen of dat men die tegen een vaste prijs (premie) per jaar wil overdragen aan een verzekeraar. De risico's van schades die je zelf financieel kunt dragen, hoeft je niet te verzekeren; de risico's die je absoluut niet zelf kunt dragen, moet je verzekeren. Dus de vraag is welke risico's wil je zelf dragen en welke wil je overdragen. Risico's die veel impact hebben, zoals brand en storm, worden bijna altijd overgedragen aan een verzekeraar.

OPSTAL OF INVENTARIS / INBOEDEL

In de praktijk blijkt dat veel mensen niet beseffen welke verschillen er zijn tussen opstal en inventaris of inboedel. Verzekeraars leggen in hun verzekeringsvoorwaarden uit wat die verschillen zijn. Normaliter wordt een kasteel of buitenplaats verzekerd op basis van herbouwwaarde, de inventaris of inboedel op basis van nieuwwaarde.

Soms verzekert men de opstal voor andere risico's dan de inven-

taris of inboedel. Dat heeft dan met de prijs te maken. De buitenplaats wil men dan bijvoorbeeld verzekeren tegen de risico's van brand en storm en de inventaris of inboedel tegen waterschade en diefstal. Wat men zich niet realiseert is dat behang of wandbespanning tot de opstal behoort. Bij een schade kan dat grote financiële gevolgen hebben. Bij een hele grote schade, waarbij de betreffende kamer helemaal is uitgebrand, kun je je afvragen of je die weer in oude stijl moet herstellen. Maar wat doe je bij een deelschade? Dan wil men meestal wel herstellen in oude staat.

VERZEKERDE WAARDE

Zoals we net al zagen is het uitgangspunt voor een goede verzekering van een kasteel of buitenplaats de herbouwwaarde. Bedenk wel dat vaststellen van de herbouwwaarde specialistisch werk is.

In de praktijk blijkt dat sommige taxateurs daarbij ook de staat van onderhoud meerekenen. Dat is onjuist. Het woord herbouwwaarde zegt het al. Kort gezegd is herbouwwaarde het totaal van alle kosten om een replica te kunnen bouwen, inclusief architect en leges. En of het pand nu nodig een likje verf moet hebben of gevoegd moet worden maakt helemaal niet uit; de kosten voor een replica veranderen daardoor niet.

Een ander aspect betreft de fundamenteën. Vaak verzekert men die niet mee. Die kunnen immers toch niet verbranden of beschadigd worden door storm, zo redeneert men dan. Dat klopt in de meeste gevallen ook wel, maar bij een zeer grote brand kunnen fundamenteën wel degelijk door de hitte-uitstraling beschadigd raken. En trouwens, weet u waar uw gasleiding loopt? In de buurt van de fundamenteën? Gasleidingen kunnen ontploffen, waarbij de fundamenteën beschadigen.

Ook kan de herbouwwaarde van invloed zijn op de hoogte van de SIM (voorheen BRIM), de Subsidie Instandhouding Monumenten. De omvang van de SIM is namelijk 3% van de herbouwwaarde voor een periode van 6 jaar. De herbouwwaarde dient men aan te tonen met een document van de opstalverzekeraar. In de praktijk gebruikt men daarvoor de polis, waarop de herbouwwaarde staat vermeld. Als je de fundamenteën meeverzekert, heb je dus recht op een hogere bijdrage uit de SIM.

ONDERVERZEKERING

Een laatste vraag: moet je de volledige herbouwwaarde verzekeren? Dat moet in ieder geval als men besluit om na een total loss een replica te bouwen. We gebruiken bewust het woord replica, want per definitie kun je een monument niet herbouwen. Bij een deelschade kan de overheid eisen dat nog bestaande monumentale onderdelen behouden moeten worden en bij herstel een plaats krijgen.

Pas bij een deelverzekering overigens goed op voor onderverzekering. Verzeker je bijvoorbeeld maar de helft, dan krijg je bij een schade ook maar de helft uitgekeerd, ook van een kleine schade.

Met een zogenaamde vorkconstructie (ook wel 'single loss limit' genoemd) ben je niet onderverzekerd. Is de helft verzekerd, dan krijg je elke schade volledig vergoed maar gemaximeerd tot 50% van de herbouwwaarde. Dit levert wat premiebesparing op: geen 50%, maar in de meeste gevallen slechts 25%.

ONGELIJKE SCHADEVERDELING

Kleine schades zijn geen probleem; ook niet bij een buitenplaats of een kasteel. En in de praktijk blijkt dat 95% van alle schadegevallen aan gebouwen en inventarissen of inboedels lager is dan € 2.500. Minder dan 1% van alle schades komt uit boven € 50.000. Maar als dat gebeurt, heeft het wel veel impact. Zowel voor verzekeraars als voor verzekerden. Voor verzekeraars geldt niet de bekende 80-20 regel van de econoom Vilfredo Pareto. Toegepast op verzekeringen zou dat betekenen dat 80% van de schadepenningen wordt uitgekeerd aan de 20% verzekerden met de grootste schades. Brandverzekeraars betalen aan de 1% grootste schadeclaims meer dan 50% van de schade-uitkeringen. Het komt dus niet veel voor, maar juist als het voorkomt moet je goed verzekerd zijn.

DRIE OPTIES BIJ SCHADE

Simpel gezegd zijn er bij heel grote schades drie opties:

- Geen herbouw
- Exact herstel (replica)
- Herstel / herbouw op een andere manier

Bij de verschillende opties ontvang je ook een verschillend bedrag van je verzekeraar. Veel verzekerden vinden dat op het eerste oog niet eerlijk. Maar: niet de verzekeraar bepaalt wat er gebeurt, dat doet u zelf; als u een keuze maakt, dan beoordelen verzekeraars een eventuele schade op basis van die keuze en de bijbehorende polisvoorwaarden, waarbij een bepaalde schadevergoeding hoort.

Dat is dus een duidelijk verschil met een schadevergoeding voor inventaris of inboedel. Daar krijg je in principe de nieuwwaarde vergoed. En soms de dagwaarde, zoals voor zaken die buiten gebruik zijn, of voor zaken met een dagwaarde minder dan 40% van de nieuwwaarde. Bovendien geldt er geen zogenaamde herinvesteringsplicht. Bij een opstalverzekering is dat anders. Daarbij geldt een herinvesteringsplicht, en anders vergoedt de verzekeraar geen herbouwwaarde.

GEEN HERBOUW

Als een verzekerde niet tot herbouw of herstel overgaat, lijdt hij ook geen schade op basis van herbouw. Hij ontvangt geen nota's van aannemers et cetera. Daarom bepalen bijna alle verzekeraars dat men in zo'n geval het verschil in verkoopwaarde krijgt. Men bepaalt dan wat de opbrengst van dit kasteel of deze historische buitenplaats zou zijn geweest als die de dag voor de brand was verkocht. Daarnaast bepaalt men wat de verkoopwaarde van de

> KASTELEN EN BUITENPLAATSEN WAARIN EEN BEDRIJF WERKZAAM IS MET PERSONEEL IN DIENST, MOETEN VOLDOEN AAN NEN 3140. DAT BETEKENT EEN JAARLIJKE KEURING, WAARNA MEN DEZE KEURINGSTICKER ONTVANGT

> BIJGEBOUWEN ZIJN VAAK BEDEKT MET ASBESTPLATEN. DE OVERHEID WORDT STEEDS STRENGER BIJ HET OPRUIJEN ERVAN EN HANTEERT HET PRINCIPE: DE VERVUILER BETAALT. DAT IS DOORGAANS EEN KOSTBARE GESCHIEDENIS EN EEN EIGENAAR DOET ER DAN OOK GOED AAN HET ASBESTDAK ALVAST TE VERVANGEN

> KASTEEL DE HAAR (VROEGER HET HUYZ TE HAER), EEN MONUMENTAAL KASTEEL IN HET UTRECHTSE DORPJE HAARZUILENS, IS HET GROOTSTE KASTEEL VAN NEDERLAND

restanten, de ruïne zijn. Dat verschil keert de verzekeraar uit en bovendien de bereddings- en opruimingskosten van de verwoeste delen. Soms zijn die namelijk zo vervuild, dat men bij de vuilstort extra rechten moet betalen. Die kosten moet je maken. Verzekeraars regelen de schade ook op basis van verkoop indien het pand te koop zou hebben gestaan. Logisch, want anders zou men er door een schade beter op kunnen worden onder het motto 'in de brand – uit de brand'.

REPLICA

Indien men overgaat tot herstel in de oude situatie, betaalt de verzekeraar daar de nota's van minus een eventueel eigen risico. Dat is dan de schade die een verzekerde zelf lijdt. Uiteraard worden ook in dit geval de opruimingskosten betaald. Voor je aan het herstel kunt beginnen, moeten eerst de verbrande resten worden opgeruimd. Vaak schakelt een verzekeraar een extern expertisebureau in om de kosten op basis van herstel te bepalen. Verzekerde heeft het recht om op kosten van de verzekeraar een contra-expert in te schakelen. Er zit wel een nadeel aan deze methode. Het bedrag dat er uitkomt wordt uitgekeerd, maar dat betekent niet dat voor dat bedrag de schade in de praktijk ook kan worden hersteld. Er kunnen tijdens de bouw tegenvallers aan het licht komen, waaraan noch de expert noch de contra-expert heeft gedacht. Wie gaat dat dan betalen? In de praktijk de verzekerde. Zo'n tegenvaller kan samenhangen met het kasteel of de buitenplaats, maar kan ook het gevolg zijn van externe factoren. Stel bijvoorbeeld dat de expert en de contra-expert het erover eens zijn, dat de schade € 2.380.000 is inclusief BTW. De verzekeraar keert dit uit en de verzekerde geeft een aannemer opdracht om het herstel uit te voeren. Tussen het moment van uitkeren en de eerste werkzaamheden van de aannemer verhoogt de regering de BTW van 19% naar 21%. Dan is de schade niet € 2.380.000, maar € 2.420.000. De verzekerde blijft zitten met een verschil van € 40.000.

Soms is het handig om niet te werken op basis van offertes, maar op basis van een open begroting. Aannemers verwerken namelijk in hun offerte – zeker bij gebouwen die niet standaard zijn – een bedrag voor risico en rendement. Bij een open begroting

loopt men echter geen risico, dus dan kan dat bedrag geschrapt worden. Bij elke tegenvaller wordt overleg gepleegd met de verzekeraar en gaat men na of de tegenvaller het gevolg is van de schade (waaronder bijvoorbeeld een BTW-verhoging). Is dat het geval, dan zal de verzekeraar betalen.

HERSTEL ANDERS DAN EEN REPLICA

Bij grote schades wordt de schade bijna nooit hersteld zoals het was. Logisch, want juist zo'n schade geeft de mogelijkheid om na te denken over andere zaken. Soms wordt er bijvoorbeeld gelijk een vloerverwarming aangelegd of wordt er gekozen voor een andere manier van isolatie of energievoorziening. In zo'n geval is intensief overleg met de verzekeraar de beste methode. Verbeteringen hoeft een verzekeraar uiteraard niet te betalen. Anderzijds kan er soms bij een andere herstelmethode ook bespaard worden. Een toren bouwt men nu anders dan 100 jaar geleden.

CONCLUSIE

De Engelsen zeggen: the proof of the pudding is in the eating. Feit is dan wel dat je na het opeten geen pudding meer hebt. Zo is het ook bij schade. Niemand zit te wachten op een schade om te zien of de verzekeraar wel doet wat hij belooft. Dan ben je te laat. Verzekeren is dan ook een kwestie van utmost fidelity, uiterste trouw. Van belang is dat je in zee gaat met een gespecialiseerde verzekeraar of assurantietussenpersoon die weet wat er komt kijken bij het verzekeren van monumenten. Dat begint aan de voorkant bij het bepalen van de risico's en de risico's die de verzekeraar kan en wil overnemen, bij het goed vaststellen van de verzekerde waarde en het eindigt bij het maken van afspraken over wat er gebeurt bij een onverhoopte schade. Waar mag een eigenaar van een historische buitenplaats of kasteel dan op rekenen? Dat hij te maken krijgt met gespecialiseerde verzekeraars. Want het verzekeren van monumenten is geen lopende band-werk, maar een ambacht. Neem als eigenaar uitgebreid de tijd voor risicomanagement. En bekijk goed welke risico's u wilt overdragen aan een verzekeraar, van wie u weet dat die te vertrouwen is en vakwerk levert. ■

BUITENPLAATSLANDSCHAPPEN

> Ben Olde Meierink

Wetenschappelijk medewerker NKS kenniscentrum voor kasteel en buitenplaats

Als we de buitenplaatsen als parels van het Nederlands platteland beschouwen, kunnen we de linten van buitenplaatsen als parelsnoeren zien, die het doel hebben ons platteland te verfraaien.

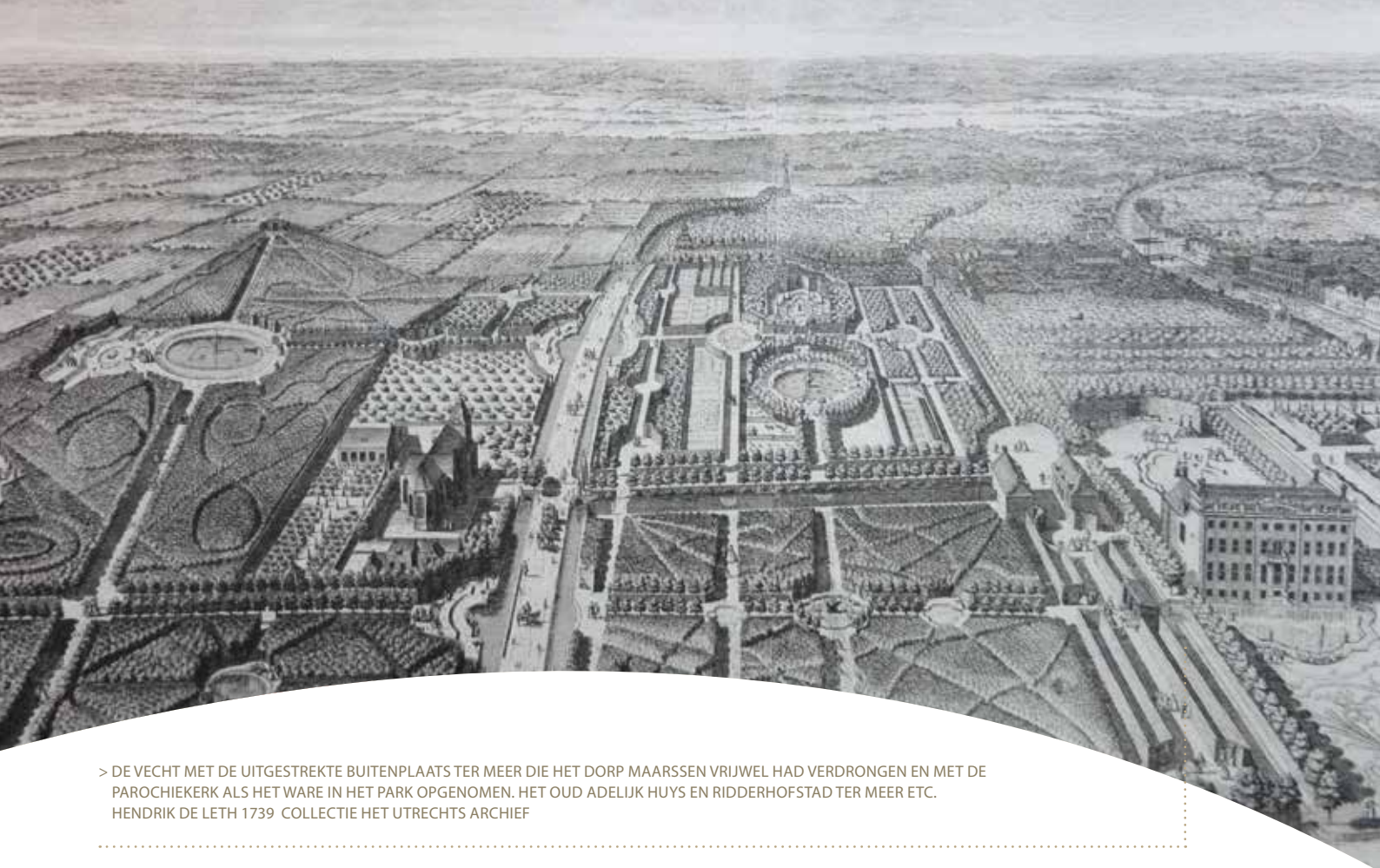
Bij een buitenplaats hebben we te maken met een 'totaalbeleving', ontstaan door het samenvoegen van de belevingen van de verschillende zintuigen. Iedere buitenplaats was voor de stichter en bewoner een microkosmos voor hem of haar een 'hemel op aarde'. We mogen ervan uitgaan dat bij het concentreren van buitenplaatsen de totaalbeleving werd versterkt. Er ontstond als het ware een utopisch landschap dat men aanduidde met de naam van het klassieke Arcadië.

BUITENPLAATSCONCENTRATIES

De concentraties van buitenplaatsen, die we buitenplaatsen-linten, buitenplaatsenlandschappen of buitenplaatsbiotopen noemen, werden in het verleden zo gewaardeerd dat ze voorzien werden van namen als Gelders Arcadië en Stichtse Lustwarande.

> DE WATERGRAAFSMEER BIJ AMSTERDAM TELDE IN 1719 VEEL BUITENPLAATSEN, WAARVAN ALLEEN FRANKENDAELE BEHOUDEN BLEEF. KAART VAN DE WAGERSGRAAFS-DIEMERMEER, PIETER VAN DEN BERGE 1719 COLLECTIE UB AMSTERDAM, ATLAS DER NEDERLANDEN

Recentelijk zijn begrippen als Leidse Lustwarande en Noordelijke Lustwarande aan het vocabulaire toegevoegd. We kunnen ons afvragen waar, wanneer en waarom deze buitenplaatsconcentraties ontstonden. Ook een interessante vraag is of ze gepland waren of spontaan ontstonden, evenals de vraag waarom sommige landschappen bewaard bleven en andere verdwenen zijn. Waarom zijn ze aan de Vecht en aan de Utrechtse Heuvelrug bewaard gebleven en in de droogmakerijen als Beemster en Purmer geheel verdwenen?

> DE VECHT MET DE UITGESTREKTE BUITENPLAATS TER MEER DIE HET DORP MAARSSSEN VRIJWEL HAD VERDRONGEN EN MET DE PAROCHIEKERK ALS HET WARE IN HET PARK OPGENOMEN. HET OUD ADELIIK HUYS EN RIDDERHOFSTAD TER MEER ETC. HENDRIK DE LETH 1739 COLLECTIE HET UTRECHTS ARCHIEF

GEOGRAFISCHE SPREIDING

In ons land heeft men te maken gehad met opvallende concentraties van buitenplaatsen langs de Vecht, de oostelijke duinrand in Kennemerland, de zuidrand van de Utrechtse Heuvelrug, de Veluwezoom, 's-Graveland, Beeststerzwaag¹, Haren-Eelde, Den Haag-Wassenaar en Oost-Twente. De datering van deze buitenplaatsconcentraties is verschillend en heeft te maken met de wensen en mogelijkheden van de toenmalige opdrachtgevers. Soms ziet men een concentratie in grootschalige droogmakerijen zoals de polders Beemster, Purmer en Watergraafsmere of in zandwinningsgebieden ('s-Graveland, Lisse). Vaak is er een link met ligging aan doorgaande (drukbevaren) scheepvaartroutes en interregionale landwegen, maar toen in de tweede helft van de achttiende eeuw de landschapsstijl zijn intrede deed, werd de ligging in een geaccidenteerd terrein veel belangrijker. Er ontstonden toen nieuwe buitenplaatsgebieden op andere locaties, zoals aan de zuidrand van de Utrechtse Heuvelrug, de Veluwezoom en de Oost-Twentse Heuvelrug.

De afstand ten opzichte van de stad waar men woonde, had grote invloed op de locatiekeuze vanwege de bereikbaarheid van de buitenplaats. Of en waarom vermogende stedelingen op het platteland 'bij elkaar kropen' is een interessante nog te beantwoorden vraag voor antropologen en sociologen. We danken in ieder geval de achttiende-eeuwse term Mennistenhemel (Maarsse, Almelo) aan dit verschijnsel.

WAAROM EEN BUITENPLAATS?

Buitenplaatsen ontleen hun waarde niet alleen aan de som van de verschillende onderdelen, maar ook aan de onderlinge samenhang van de onderdelen. Ze vormen een Gesamtkunstwerk. De vraag naar het ontstaan van concentraties van buitenplaatsen is nog onvoldoende beantwoord. Het zou te maken kunnen hebben met ligging in de nabijheid van de woonplaats van de eigenaar en de afstand die hij/zij wilde afleggen tussen het huis in

de stad en de buitenplaats. Verder waren er waarschijnlijk economische redenen. De stichting van de buitenplaats had soms een relatie met reeds aanwezig onroerend bezit van de eigenaar in de vorm van een of meer boerderijen, een landgoed met bossen of bijvoorbeeld een jachtgebied. Ook waren er andere economische motieven, zoals interesse van de eigenaar in speciaal aan het platteland verbonden nijverheid (natuurbleken, steen- en pannbakkerijen, waterkrachtmolens).² Soms stichtte een eigenaar een buitenplaats als centrum van een verkregen heerlijkheid, waarmee het huis de status kreeg van 'powerhouse'.

BEGRIJP: BUITENPLAATSLANDSCHAP

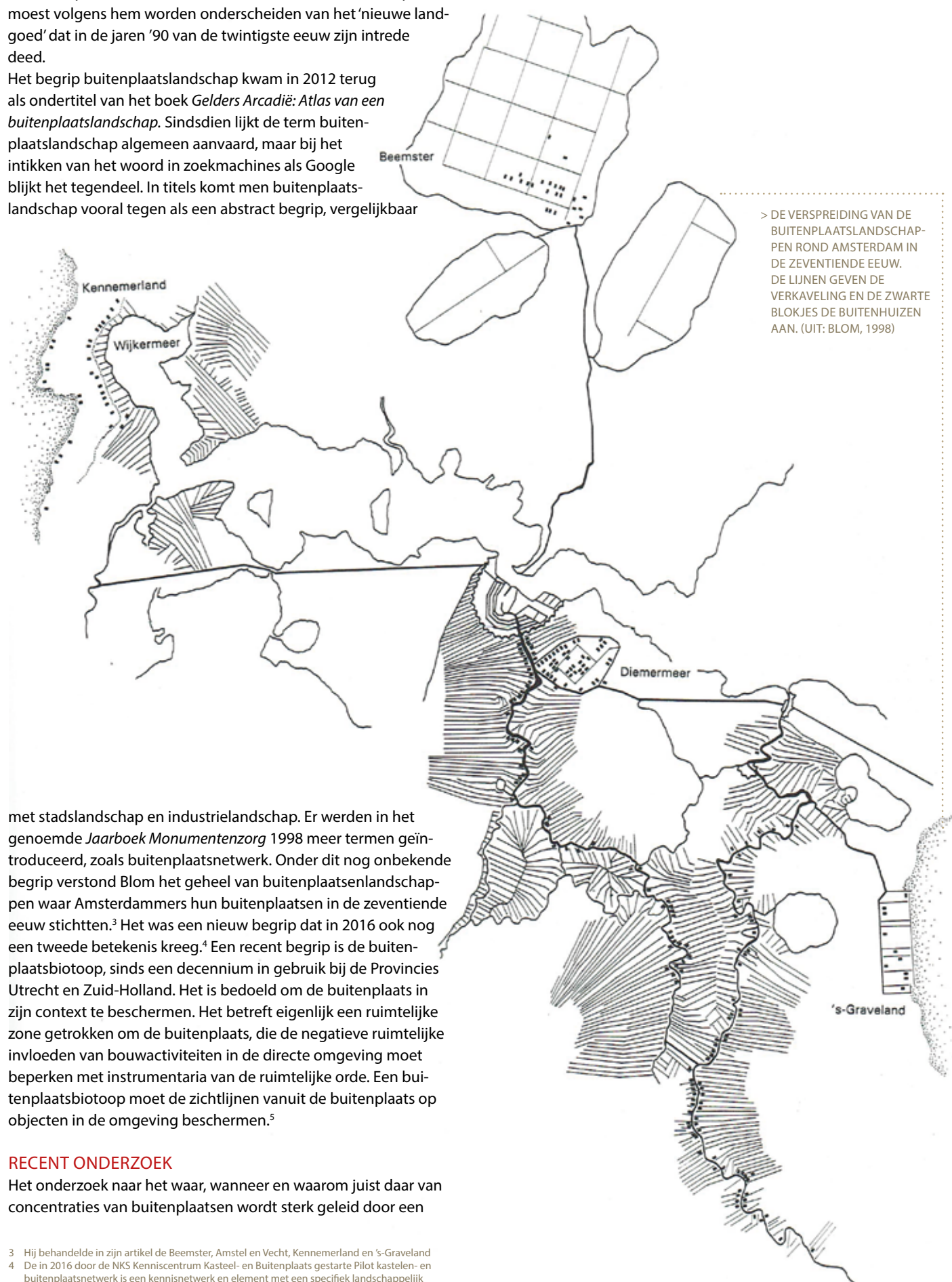
Het woord buitenplaatslandschap is niet zo oud. Het werd zover ons bekend in 1982 geïntroduceerd door Henri van der Wijck in de in dat jaar verschenen handelsuitgave van zijn Delftse proefschrift uit 1974, *De Nederlandse Buitenplaats* en wel in het aan deze editie toegevoegde hoofdstuk 'Het historische landschap'. Het was als het ware de introductie op zijn grote project 'Atlas van historische buitenplaatsen', waarvan slechts de delen Overijssel en Veluwe zijn verschenen. Zestien jaar later, in 1998, werd het begrip buitenplaatslandschap door meerdere auteurs gebezigd in het themanummer *Buitenplaatsen* van het Jaarboek Monumentenzorg. De kunsthistorica Carla Scheffer gaf haar bijdrage bijvoorbeeld de titel 'De stedenbouwkundige ontwikkeling van het buitenplaatsenlandschap naar een bosrijk villadorp. De waardering voor een omgang met historische buitenplaatsen in Wassenaar na 1900'. De landschapsarchitect Dominique Blom publiceerde in hetzelfde jaarboek een artikel met de titel: 'Buiten in een stadslandschap', waarin hij de termen 'nieuwe buitenplaats'

¹ R. van Immerseel en P. Verhoeff, *Stadig Beeststerzwaag; parklandschap rond een Fries dorp* (Utrecht 2016)

² Vergelijk het lemma buitenplaats in: E.J. Haslinghuis en H. Janse, *Bouwkundige Termen, Verklaarend woordenboek van de westerse architectuur- en bouwgeschiedenis* (Leiden 1997), p. 109 en B. Olde Meierink, 'De Buitenplaats', in E. Gelderman en J. Hagendoorn (red.) *Een aardse paradijs* (Zwolle 1994), p.13-15

en 'buitenplaatsnetwerk' introduceerde. De 'nieuwe buitenplaats' moest volgens hem worden onderscheiden van het 'nieuwe landgoed' dat in de jaren '90 van de twintigste eeuw zijn intrede deed.

Het begrip buitenplaatslandschap kwam in 2012 terug als ondertitel van het boek *Gelders Arcadië: Atlas van een buitenplaatslandschap*. Sindsdien lijkt de term buitenplaatslandschap algemeen aanvaard, maar bij het intikken van het woord in zoekmachines als Google blijkt het tegendeel. In titels komt men buitenplaatslandschap vooral tegen als een abstract begrip, vergelijkbaar

met stadslandschap en industrielandchap. Er werden in het genoemde *Jaarboek Monumentenzorg* 1998 meer termen geïntroduceerd, zoals buitenplaatsnetwerk. Onder dit nog onbekende begrip verstond Blom het geheel van buitenplaatsenlandschappen waar Amsterdammers hun buitenplaatsen in de zeventiende eeuw stichtten.³ Het was een nieuw begrip dat in 2016 ook nog een tweede betekenis kreeg.⁴ Een recent begrip is de buitenplaatsbiotoop, sinds een decennium in gebruik bij de Provincies Utrecht en Zuid-Holland. Het is bedoeld om de buitenplaats in zijn context te beschermen. Het betreft eigenlijk een ruimtelijke zone getrokken om de buitenplaats, die de negatieve ruimtelijke invloeden van bouwactiviteiten in de directe omgeving moet beperken met instrumentaria van de ruimtelijke orde. Een buitenplaatsbiotoop moet de zichtlijnen vanuit de buitenplaats op objecten in de omgeving beschermen.⁵

RECENT ONDERZOEK

Het onderzoek naar het waar, wanneer en waarom juist daar van concentraties van buitenplaatsen wordt sterk geleid door een

³ Hij behandelde in zijn artikel de Beemster, Amstel en Vecht, Kennemerland en 's-Graveland

⁴ De in 2016 door de NKS Kenniscentrum Kasteel- en Buitenplaats gestarte Pilot kastelen- en buitenplaatsen is een kennisnetwerk en element met een specifiek landschappelijk component

⁵ Om die reden heeft de provincie Utrecht rond 2006 door het bureau SB4 onder leiding van de auteur een onderzoek laten doen naar de aanwezigheid van deze zichtlijnen buiten de begrenzing van de buitenplaatsen

geografische vraagstelling. Al in 1972 heeft Pim van Tent een historisch-geografische scriptie geschreven over de buitenplaatsen aan de Vecht. Hij vroeg zich af waar, wanneer en juist waarom daar de buitenplaatsen zich ontwikkelden.⁶ Deze benadering werd later ook toegepast door anderen. Ook bij mijn kunsthistorische scriptie over de Twentse fabrikantenbuitenplaatsen, werd de buitenplaats vanuit haar verspreiding benaderd.⁷ De kunsthistoricus Henk Rijken promoveerde in 2005 op een proefschrift over buitenplaatsen en tuinen rond de stad Leiden met de titel *De Leidse Lustwarande*, waar een globale indeling in concentratiegebieden zoals langs de singels een rol speelde. In 2009 werd de term Leidse Lustwarande weer als titel van een Utrechtse kunsthistorische scriptie gebruikt. De scriptie behandelde de buitenplaatsen ten noorden en westen van de stad en ook de locatiekeuze.⁸ Tenslotte hield de landschapsarchitect Gerrit van Oosterom zich in het kader van zijn Groningse masterstudie in 2015 bezig met de buitenplaatsen aan de Oude Rijn tussen Leiden en Utrecht.⁹ Hij behandelde de locatiekeuze van buitenplaatsen ondermeer vanuit een landschappelijke context. De buitenplaatsen waren niet gelijkmatig langs de rivier verdeeld. Het oostelijke deel (in het Sticht) kende relatief weinig buitenplaatsen, ondanks de nabijheid van de stad Utrecht. Martin van den Broeke onderzocht de concentratie van de buitenplaatsen op Schouwen-Duiveland.¹⁰ Vooral zijn in 2016 verschenen proefschrift *Het pryel van Zeeland, Buitenplaatsen op Walcheren 1600-1800* is in dit verband interessant. Van den Broeke onderzocht de motieven en functies die de basis vormden van de buitenplaatsontwikkeling op het eiland Walcheren. De Walcherse buitenplaatsen concentreerden zich vooral rond Middelburg en Vlissingen en verder aan de binnenduinrand. Hij maakte

een geografische onderverdeling in wat hij noemde 'vrijtijdszones', zoals een eerste zone langs de stadsbuitensingels, een tweede langs de stadrandzone van enkele kilometers doorsnede en als laatste de rest van het Walcherense platteland.

CONTEMPORAINE BELANGSTELLING VOOR BUITENPLAATSLANDSCHAPPEN

De belangstelling van het publiek voor buitenplaatsconcentraties is niet recent en gaat zelfs terug naar het tweede en derde decennium van de achttiende eeuw. De Amsterdamse uitgeverij en Leonard Schenck en de weduwe van Nicolaas Visscher gaven prachtige prentwerken uit over buitenplaatslandschappen langs de Amstel, Vecht, Kennemerland en de omgeving van Leiden. Ze verschenen zowel in het Nederlands als het Frans, waarmee ze ook buiten de Republiek konden worden afgezet. In 1719 verscheen *De Zegepraalende Vecht* met als ondertitel *Vertoonende verscheidene Gesichten van Lustplaatsen, Heeren huysen en dorpen; Beginnende te Utrecht en met Muyden besluytende*. Tien jaar later

6 De tekst van een lezing op de 20e kastelendag in Breukelen in 1976. Over dit historisch-geografische onderzoek is door de NKS gepubliceerd in haar *Jaarboekje*. Zie W.J. van Tent, 'De buitenplaatsen historisch-geografisch gezien', in: *Jaarboekje Nederlandse Kastelenstichting* 1976, p. 41-54

7 Zie B. Olde Meierink, 'De Twentse Fabrikantenbuitenplaatsen' in: H. Meindersma en K. de Jong, *Jongere Bouwkunst in Overijssel 1840-1940* (Utrecht 1986), p. 59-76

8 W. Helmi Hillebrand, 'De Leidse Lustwarande: de locatiekeuze van buitenplaatsen ten noorden en westen van Leiden in de periode 1600-1850'. Thesis Architectuurgeschiedenis en monumentenzorg, Universiteit Utrecht 2009

9 G. van Oosterom, 'Gronden van vermaak, Het buitenplaatslandschap langs de Oude Rijn tussen Leiden en Utrecht (1600-1900)' masterscriptie RU Groningen, Landschapsgeschiedenis 2015

10 M. van den Broeke, *Buitenplaatsen in Noordgouwe, Hofsteden, luthoven en landhuizen*, (Hilversum 2014)

> DE BUITENPLAATSEN AAN DE VECHT BIJ LOENEN EN NIEUWERSLUIJ VORMEN IN HET TWEEDE KWART VAN DE ACHTTIENDE EEUW EEN VRIJWEL AANEENGESLOTEN BUITENPLAATSENLIJN. NIEUWE KAART VAN LOENEN: DOOR C.C. VAN BLOEMSWAERD 1726-1737
COLLECTIE UB AMSTERDAM, ATLAS DER NEDERLANDEN

> LEES VERDER OP PAGINA 26

verschenen *Hollands Arcadia of de vermaarde Rivier Den Amstel* (1730), *Verheerlijkt Kennemerlandt* (1729) en in 1732 *Rhyndlands Fraaiste Gezichten*.

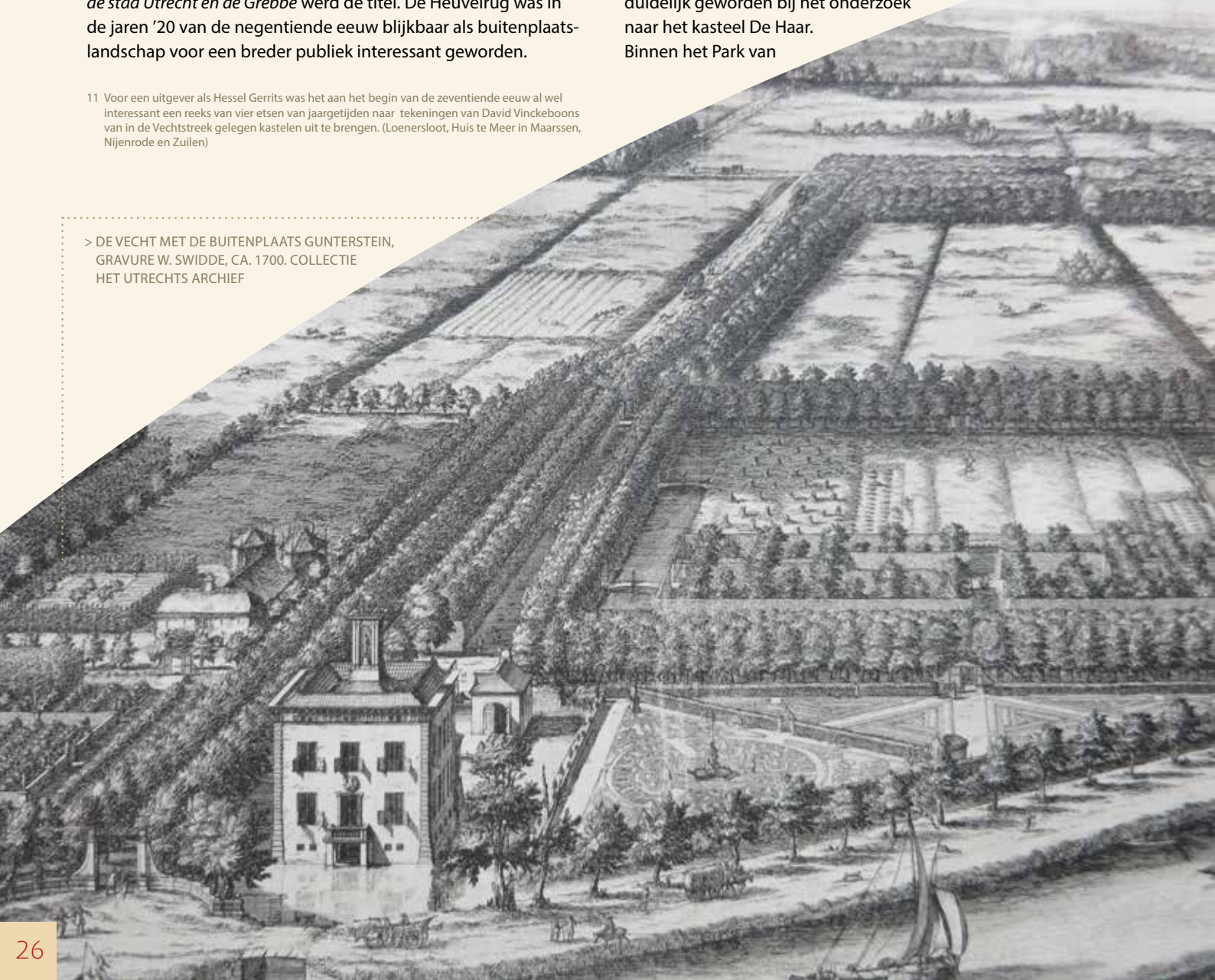
De gravures van de Vecht uit 1719 werden in 1790 onder een andere titel opnieuw uitgegeven. Blijkbaar was het concept van het buitenplaatslandschap langs de rivier de Vecht nog steeds aantrekkelijk. Maar in het prentenboek uit 1790 is niet te zien dat de komst van de Engelse landschapsstijl het beeld van de buitenplaatsen aan de Vecht sterk had veranderd. Dat zien we pas in 1836, toen P.J. Lutgers dit getransformeerde buitenplaatslandschap in beeld bracht en uitgaf onder de titel *Gezichten aan de Rivier de Vecht*, waarbij de gravures plaats maakten voor die tijd moderne steenlitho's, die meer geëigend waren om de nieuwe stijl in de landschapsarchitectuur te verbeelden. Het was blijkbaar een succes, want in 1844 bracht dezelfde Lutgers *Gezigten in de omstreken van Haarlem* uit, dat het zuidelijke deel van Kennemerland weergaf, in 1855 gevolgd door *Gezigten in de omstreken van 's-Gravenhage en Leiden* en tenslotte in 1869 door *Gezigten in de omstreken van Utrecht*. Het betrof hier vooral de afbeeldingen van buitenplaatsen in zuid-oost Utrecht, in het bijzonder de zuid-ooststrand van de Utrechtse Heuvelrug, die in de loop van de tijd het Utrechtse buitenplaatslandschap bij uitstek was geworden. Lutgers was hier niet de eerste want de steendrukker Michel Mourrot gaf al in de jaren 1828-1830 in afleveringen fraaie litho's van tekeningen van buitenplaatsen langs de Utrechtse Heuvelrug uit, *Gezigten van buitenplaatsen en gebouwen gelegen tusschen de stad Utrecht en de Grebbe* werd de titel. De Heuvelrug was in de jaren '20 van de negentiende eeuw blijkbaar als buitenplaatslandschap voor een breder publiek interessant geworden.

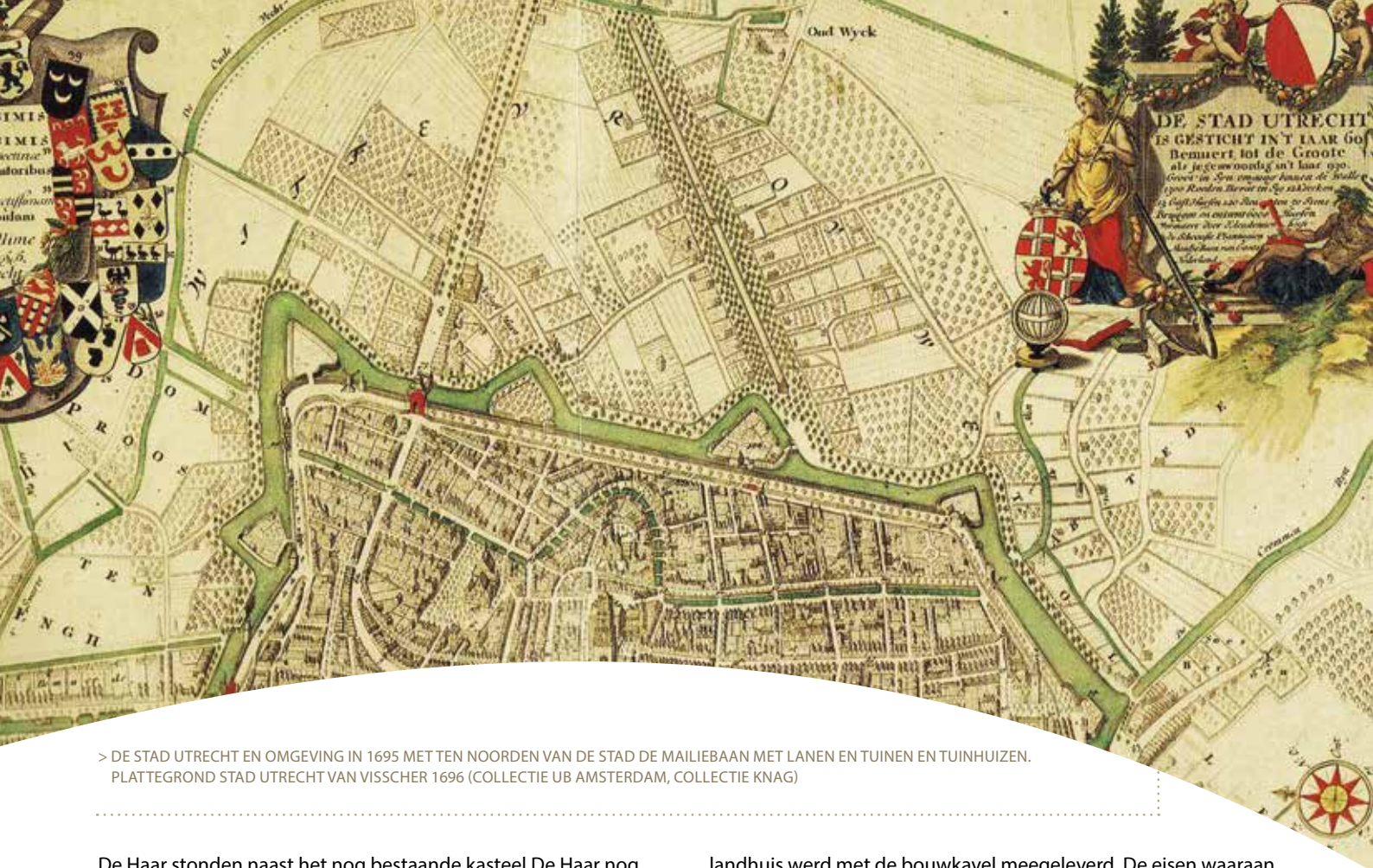
VOORGESCHIEDENIS

Men kan zich de vraag stellen of het ontstaan van buitenplaatsenlandschappen in de zeventiende eeuw, zoals de Vecht, een nieuw fenomeen was of dat ze aansloot op reeds bestaande kastelenlandschappen. Er stond langs de Vecht verspreid aan het begin van de zeventiende eeuw al een tiental kastelen, maar van een echte concentratie was geen sprake.¹¹ Kwamen er al in de middeleeuwen concentraties van kastelen voor? Men zou mogen aannemen dat kastelen in principe solitair stonden: rond het omgrachte kasteel was een meer of minder ruim schootsveld gewenst en wel zo ruim als het geschut vanaf het kasteel kon dragen. Dit schootsveld zou zich in de loop van tijd door de ontwikkeling van het geschut noodzakelijkerwijze steeds meer verbreden. Wanneer we de provincie Utrecht bekijken, was al in de veertiende eeuw sprake van een lijnvormige concentratie van kastelen langs de Langbroekerwetering. Men kan zelfs spreken van een kastelenlint. De vraag waarom deze concentratie in Langbroek ontstond, is onderwerp van discussie. Een andere maar minder bekende kastelenconcentratie was die langs de Jutfasewetering in het huidige Nieuwegein, waarvan nog twee kastelen resteren. Zowel in Langbroek als in Jutfaas varieerde de afstand tussen de verschillende objecten sterk. Er waren objecten zoals Walenburg en Sandenburg die als het ware tegenover elkaar stonden, maar tussen de kastelen Rijsenburg en Sterkenburg was de afstand vrij groot. Dat kastelen opmerkelijk dicht op elkaar konden staan, is recentelijk duidelijk geworden bij het onderzoek naar het kasteel De Haar. Binnen het Park van

¹¹ Voor een uitgever als Hessel Gerrits was het aan het begin van de zeventiende eeuw al wel interessant een reeks van vier etsen van jaargetijden naar tekeningen van David Vinckeboons van in de Vechtstreek gelegen kastelen uit te brengen. (Loenersloot, Huis te Meer in Maarssen, Nijenrode en Zuilen)

> DE VECHT MET DE BUITENPLAATS GUNTERSTEIN,
GRAVURE W. SWIDDE, CA. 1700. COLLECTIE
HET UTRECHTS ARCHIEF

> DE STAD UTRECHT EN OMGEVING IN 1695 MET TEN NOORDEN VAN DE STAD DE MALIEBAAN MET LANEN EN TUINEN EN TUINHUIZEN.
 PLATTEGROND STAD UTRECHT VAN VISSCHER 1696 (COLLECTIE UB AMSTERDAM, COLLECTIE KNAG)

De Haar stonden naast het nog bestaande kasteel De Haar nog twee kastelen en wel Kleine Haar en Ter Mey, de laatste ter plaatse van de parkeerplaats achter het Stalplein en de andere tussen deze parkeerplaats en De Haar.¹² Naar aanleiding van het voorgaande kunnen ons afvragen, wat de middeleeuwer verstond onder verdedigbaarheid en vrije schootsvelden. Een ander lint van kastelen wordt gevormd door de zogenoemde Slotjes van Oosterhout, een aaneengesloten reeks van vijf omgrachte adellijke huizen aan de zuidrand van de oost-west gerichte Ridderstraat in het dorp Oosterhout, waarvan er nog vier bestaan. Een enkele wordt aan het begin van de vijftiende eeuw al vermeld. De indruk bestaat dat ze de buitenverblijven waren van de entourage of de 'hofhouding' van de Heren van Breda. In het geval van de Oosterhoutse Ridderstraat kan men zich afvragen of dit een geplande of een spontane ontwikkeling was. Wie het initiatief tot deze ontwikkeling gaf, is nog niet bekend.

PLANMATIGE AANLEG?

Het is aantrekkelijk om de ontwikkeling aan de Vecht in een dorp als Loenen, waar de buitenplaatsen zich als kralen aaneen regen, niet te beschouwen als een spontane ontwikkeling maar een planmatige. Toch zijn hiervoor geen aanwijzingen. Die zijn er wel elders aan de Vecht en wel aan de oostzijde van Maarsse in de voormalige heerlijkheid Maarsseveen. Hier trad de Amsterdammer Joan Huydecoper in het midden van de zeventiende eeuw als een soort projectontwikkelaar op. Hij richtte zich op de bovenzijde van de markt, rijke Amsterdammers die behoefte hadden aan een eigen buitenplaats. Nabij zijn eigen aan de Vecht gelegen buitenplaats Goudestein ontwikkelde hij samen met zijn architect Philips Vingboons op de oeverwal maar ook op het aansluitende veen een buitenplaatslandschap, dat men als een vroege vorm van villapark zou kunnen beschouwen. Huydecoper was zeer succesvol, want op de in zijn opdracht gemaakte kaart van de Heerlijkheid Maarsseveen, kon landmeter Colom in 1660 al een dozijn grotere en kleinere buitenplaatsen intekenen. Huydecoper liet niets aan het toeval over. De tekening van het

landhuis werd met de bouwkaavel meegeleverd. De eisen waaraan de potentiële koper moest voldoen, waren streng. Maar het had resultaat: de dichter Jan Vos kon Maarsseveen in 1657 betitelen als een 'prieel der Gooden', wat Huydecoper niet zal hebben tegengesproken.¹³

In dezelfde tijd werd er tussen Amersfoort en Utrecht ook gewerkt aan de voorbereidingen van een ander buitenplaatslandschap. De stad Amersfoort en de Staten van Utrecht lieten in 1653 op de heide tussen Amersfoort en Utrecht naar ontwerp van de bekende architect Jacob van Campen een elf kilometer lange, kaarsrechte, van een vierdubbele laanbeplanting voorziene weg aanleggen, die Wegh der Weegen werd genoemd.¹⁴ Aan weerszijden van de weg werden 24 rechthoekige kavels van 100 bij 50 roeden (een roede is ongeveer 4 m), door dwarswegen gescheiden, omwald en uitgeven aan particulieren voor de aanleg van een buitenplaats. Het project werd geen succes. Afgezien van de nog bestaande buitenplaatsen Soestbergen en Beukbergen kwamen vrijwel geen buitenplaatsen tot stand. De uit droge heide bestaande percelen waren niet zo gewild als de kavels van Joan Huydecoper aan de Vecht. Pas in de loop van de negentiende eeuw kwam de Wegh der Weegen tot ontwikkeling.¹⁵ Mogelijk is de in 1637 aangelegde Maliebaan in Utrecht het voorbeeld geweest. Deze brede baan voor het maliespel was ook aan weerszijden omzoomd met zijwegen gescheiden door liefst vier rijen laanbeplanting. Ze werd aangelegd in opdracht van het stadsbestuur van Utrecht op grond van de voormalige abdij Oudwijk en werd in 1645 al het Stichts Paradijs genoemd. De kleine kavels langs de randen werden verkocht en ingericht

12 J. Huiting, 'Eigenaren en bewoners van het Kasteel tot circa 1890', in: J. Heijnenbroek, G. Steenmeijer en K. Timmers (red.), *Tien eeuwen Kasteel de Haar, Wat een weelde* (Zwolle 2013), p. 40-45, 60-61

13 K.A. Ottenheim, *Philips Vingboons (1607-1678)*, architect (Zutphen 1989). Idem, 'Philips Vingboons en Joan Huydecoper van Maarsseveen, projectontwikkelaars aan de Vecht', *Maandblad Oud Utrecht* 1991, p. 131-137

14 J.E. Abrahamse, 'Wegh der weegen: ontwerp en aanleg van de Amersfoortseweg. Een zeventiende-eeuwse landinrichtingproject door Jacob van Campen', in *Flehte. Historisch jaarboek voor Amersfoort en omstreken*, 2006, p. 72-98

15 J.E. Abrahamse en R. Blijdenstijn, *Wegh der weegen, de ontwikkeling van de Amersfoortseweg 1647-2010* (Amsterdam 2010)

als pleziertuinen met daarin tuinhuisen en koepels. Deze werden grotendeels in de rooijlin geplaatst. In de loop van de negentiende eeuw zouden de tuinen worden bebouwd met herenhuisen, waarin zelfs zeventiende-eeuwse koepels waren opgenomen. Behoorden deze tuinen tot een totaalconcept uit 1637 of was het een gevolg van de aantrekkingskracht van de Maliebaan als Stichts paradijs?

GEPLAND OF SPONTAAN: 'S-GRAVELAND

Het op de westelijke overgang van het pleistocene zand van het Gooi en het Hollands-Utrechtse laagveengebied gelegen 's-Graveland ontstond in het tweede kwart van de zeventiende eeuw als een buitenplaatslandschap waarvan men zich kan afvragen of het een spontaan ontwikkeld of een gepland buitenplaatslandschap betreft. De plek is in ieder geval opmerkelijk. Niet langs een doorgaande interregionale verkeersweg over land of over water maar afgelegen. Of toch niet? De belangrijkste weg van Amsterdam naar Noord-Duitsland, liep iets noordelijker, langs het stadje Naarden. Een directe relatie met deze weg had 's-Graveland zover bekend niet. Het dorp was gericht op het vervoer over de Gravelandsevaart, die via de Vecht en Nieuwe Vaart een verbinding had met Amsterdam.

Het ontstaan van 's-Graveland hangt in ieder geval samen met iets alledaags: het winnen van bouwzand voor de grote Amsterdamse stadsuitbreidingen. De hoofdlijnen van de vormgeving van het landschap waren vastgelegd in de in 1634 opgestelde 'cavelconditie', waaraan de participanten, voornamelijk aan elkaar verwante Amsterdamse patriciërs, zich moesten houden.¹⁶ Als we de cavelconditie juist interpreteren had men na afzanding een agrarisch ingericht polderlandschap voor ogen, een landschap

vergelijkbaar met de zeventiende-eeuwse Groningse veenkoloniën. 's-Graveland werd als een polder ingericht en ook als een polder bestuurd. Ze kende een bijzondere hoofdstructuur, met aan de westzijde de Gravelandse Vaart, aan de oostzijde begeleid door een rijweg, nu bekend als Noorder- en Zuidereinde, en recht daarop langgerekte kavels, van elkaar gescheiden door (schei) sloten, die uitwateren op de Gravelandse Vaart. Interessant is dat de oudste boerderijen niet zoals gebruikelijk in het Hollands-Utrechts veengebied, op de kop van de kavel staan, maar op enkele honderden meters afstand van de ontginningsas. Een aantal van deze boerderijen ontwikkelde zich via de herenkamer tot buitenhuizen zoals Gooilust. Op andere kavels liggen de buitenplaatsen op de kop van de kavel en de boerderijen daarachter (zoals Trompenburg). De vraag is of deze teruggelegen situering van de boerderij op de kavel vanwege agrarische redenen was ingegeven of vanwege de wens op de kop van de kavel een buitenplaats te situeren. In het laatste geval kan men in 's-Graveland spreken van een gepland buitenplaatslint. Langs de smalle tussen de vaart en kavels gelegen weg (Noordereinde/ Zuidereinde) ontstond een traditioneel dorpsbebouwingslint en op de kop van een van de kavels werd in 1658 in opdracht van het polderbestuur de dorpskerk gebouwd. De ontzanding zou nooit geheel worden voltooid, waardoor sommige kavels zoals Gooilust nog deels geaccidenteerd zijn. Dit laatste was ideaal toen de landschapstijl tot ontwikkeling kwam. Om die reden bleef 's-Graveland ook in de

¹⁶ H. Tromp en J. Six, *De Buitenplaatsen van 's-Graveland, een verkenning* (Zeist 1975); U. M. Mehrrens, *'s-Graveland en zijn buitenplaatsen. Bijdragen tot het bronnenonderzoek naar de ontwikkeling van Nederlandse historische tuinen, parken en buitenplaatsen* (Zeist 1985)

> GRAVELAND AAN DE RAND VAN HET GOOI MET DE VERKAVELING EN DE BUITENPLAATSEN. DETAIL KAART VAN HET GOOI VAN HENDRIK POST UITGEGEVEN DOOR REINIER EN JOSUA OTTENS CA. 1740. COLLECTIE UB AMSTERDAM, ATLAS DER NEDERLANDEN

negentiende eeuw aantrekkelijk voor het buitenleven, en werd het niet geheel getransformeerd tot landbouwgronden, zoals in de droogmakerijen uit zeventiende eeuw het geval was.

HET VERDWIJNEN VAN DE BUITENPLAATSLANDSCHAPPEN

Interessant is de vraag waarom de buitenplaatslandschappen aan de Vecht en aan de Utrechtse Heuvelrug bleven en die in de droogmakerijen als Beemster en Purmer geheel zouden verdwijnen. Het ideaal van de zeventiende-eeuwse geometrische buitenplaats was te realiseren in de droogmakerijen als Beemster, Purmer, Wormer en de Watergraafsmeer. Vierkante en rechthoekige kavels, ideaal volgens de klassieke regels ontworpen, waren moeilijk te combineren met het nieuwe natuurideaal van het landschapspark, waarbij het geaccidenteerd landschap de voorkeur kreeg. In de droogmakerijen Purmer en Wormer zouden de buitenplaatsen rond 1850 al getransformeerd worden tot veeteeltbedrijven, die al vanaf het begin het beeld van de polder hadden bepaald. In de Beemster, waar de buitenplaatsen in de zuidoosthoek van de droogmakerij, nabij de stad Purmerend, waren geconcentreerd zouden ze weliswaar in de negentiende eeuw verdwijnen, maar via een transformatie van tuinbouwbedrijven en vervolgens boomgaarden eindigde de ontwikkeling in het opgaan in de verstedelijkte randzone van Purmerend. In de Watergraafsmeer aan de toenmalige stadsrand van Amsterdam zag men een vergelijkbaar verschijnsel. De buitenplaatsen, die in de zeventiende en achttiende eeuw het beeld bepaalden, waren in de negentiende eeuw verdwenen ten gunste van de tuinbouw, met uitzondering van de aan de Middelweg gelegen

buitenplaats Frankendaal. Deze bleef behouden, omdat deze ging functioneren als stadskwekerij van Amsterdam.

BESLUIT

Buitenplaatslandschappen werden in de afgelopen decennia steeds meer onderwerp van publieke belangstelling en ook wetenschappelijk onderzoek. Maar wat kenmerkt een buitenplaatsenlandschap? Concentraties van buitenplaatsen of buitenplaatslandschappen of -linten kwamen al vanaf de zeventiende eeuw in ons land voor. Slechts enkele waren gepland, de rest kwam spontaan tot stand omdat buitenplaatsbezitters blijkbaar graag bij elkaar wonen. Ze lagen op de oevers van rivieren als de Vecht, Amstel, Vliet en het Wijkmeer: gebieden die over het water eenvoudig door de stedeling waren te bereiken. Maar ze kwamen ook voor in meer afgelegen gebieden zoals de zanderij 's-Graveland en droogmakerijen als de Beemster en de Purmer. Met de komst van de landschapstijl in de tuinkunst kwamen andere regio's, zoals de rand van de Utrechtse Heuvelrug en de Veluwe in trek, terwijl polders waar het geliefde geaccidenteerd terrein ontbrak, weer terug werden gegeven aan de landbouw. Het is opvallend dat de Vecht met zijn vlakke oeverwallen zijn positie als buitenplaatsenlandschap behield. De redenen hiervoor zijn niet eenduidig, maar de centrale ligging kan een rol hebben gespeeld. Gezien de negentiende- en vroeg-twintigste-eeuwse platenboeken en wandelgidsen waren de buitenplaatslandschappen ook aantrekkelijk geworden voor een groter publiek dat weliswaar geen eigen buitenplaats kon permitteren, maar wel graag in de zomer voor een of meer weken in hotels en pensions in deze buitenplaatsgebieden verbleef om van 'arcadië' en 'lustwarande' te genieten. ■

advertenties

Paard aan het Werk | Professioneel en effectief groenbeheer met paardenkracht

- duurzaam
- geen schade aan bodem en vegetatie
- zeer publieksvriendelijk

Bezoek ons op de Beheerdersdag

Voor meer informatie: 06 53457866
info@paardaanhetwerk.nl | www.paardaanhetwerk.nl

paard aan't Werk
voor duurzaam & effectief groenbeheer

DKR
MAGISCHE LANDSCHAPPEN
2018

13 magische landschappen en kastelen in Europa

€12,50

www.dekoningsboekery.nl

BOEKEN

> Fred Vogelzang

R. van Immerseel en P. Verhoeff, *Statig Beetsterzwaag. Parklandschap rond een Fries dorp (Utrecht 2016), ISBN 978 90 5345 497 8*

Het woord 'parel' ligt nogal wat beleidsmakers in de mond bestorven als ze over cultureel erfgoed spreken. Ook Beetsterzwaag (de naam betekent de veeweide van Beets, het naastgelegen dorp), wordt in het laatste hoofdstuk van dit fraai vormgegeven boek als de Parel van Opsterland opgevoerd. Hoe het die parel geworden is, doen de beide auteurs in een viertal hoofdstukken uit de doeken.

Het boek is opgezet als een landschapsbiografie. Geopend wordt met een beschrijving van de voorgeschiedenis: het ontstaan van het landschap, de invloed van de mens middels ontginningen, landbouw, de waterhuishouding en de aanleg van infrastructuur. Dit vormt de basis voor de opkomst van de landgoederen, beschreven in het volgende deel. Het blijkt dat een aantal in de vervening rijk geworden heren door de agrarische crisis van de achttiende eeuw in staat waren om de eigengeërfde boeren, tot dan toe karakteristiek voor de bewoning van Beetsterzwaag, uit te kopen. Zij stichtten een aantal families die leefden van hun grootgrondbezit. Toen telgen van deze families introuwden in adellijke geslachten werd Beetsterzwaag een adelsdorp, onderwerp van het derde hoofdstuk. Een van de families, de Van Boelens, had een groot deel van de plaats Olterterp in bezit en vormde dat om tot een groot landgoed. Wat de oorspronkelijke boeren en dorpsbewoners daarvan vonden, wordt niet beschreven. Van Boelens werd al snel nagevolgd door zijn adellijke burenen, die nieuwe landhuizen bouwden en buitenplaatsen aanlegden. Al verbleven ze er vooral in de zomer, de hand van de adellijke bewoners drukte zwaar op het sociale leven. Ook als ze er niet waren, lagen er gedetailleerde instructies hoe het personeel en hun pachters zich dienden te gedragen. Dit paternalisme had ook positieve kanten, zoals de oprichting van charitatieve en culturele instellingen, maar de afhankelijkheid moet af en toe frustrerend zijn geweest. Dat was waarschijnlijk ook een van de redenen dat het socialisme in Beetsterzwaag veel aanhang kreeg en de gemeente de eerste was in Nederland met een socialistische wethouder. Dan zijn we inmiddels in hoofdstuk vier aangeland, dat de laatste stuiptrekkingen van de adelscultuur beschrijft. Veel van die families vestigden zich in het westen en hun landgoederen kwamen deels in handen van stichtingen en bedrijven. Die hebben niet allemaal goed voor de buitenplaatsen gezorgd: delen werden afgestoten en verkocht, huizen afgebroken of ingrijpend verbouwd om nieuwe functies te kunnen vervullen. Toch gingen de buitens niet allemaal verloren, want

Beetsterzwaag was inmiddels een toeristisch oord geworden, mede door de aanleg van een tramverbinding. De toeristen kwamen ook voor de buitenplaatsen en brachten geld in het laatje. Bovendien was de invloed van commerciële landbouw gering omdat de landgoederen niet in handen kwamen van individuele boeren. Dat heeft de redding van het historische landschap betekend, het onderwerp van het afsluitende hoofdstuk. De hoofdstukken worden afgewisseld met interviews met een aantal eigenaren en beheerders.

Opzet van het boek is een landschapsbiografie te schrijven, door Yme Kuiper in zijn voorwoord summier gedefinieerd als een levensbeschrijving van een steeds veranderend cultuurlandschap. Het landschap speelt, anders dan een persoon, meestal een meer passieve rol. Het biedt mogelijkheden en randvoorwaarden, maar zeker op de schaal van eeuwen (in plaats van miljoenen jaren) zijn het vooral flora, fauna en de mens die actief zijn en dat landschap vorm geven. Het is een mooi maar zeer lastig uit te voeren concept, zo'n landschapsbiografie. Vele processen beïnvloeden elkaar en daarom is het van belang zo multidisciplinair mogelijk te werken. Van twee auteurs kan natuurlijk niet verwacht worden dat ze volleerd zijn op tientallen vakgebieden, waardoor er noodzakelijkerwijze nadruk ligt op in dit geval de geschiedenis en landschapsarchitectuur, de vakgebieden van Van Immerseel en Verhoeff. Ten tweede, al zou het lukken om gelijkwaardige en betrouwbare kennis over alle invalshoeken te vergaren, hoe dat in een tekst te gieten? Er zijn zoveel dwarsverbanden die verwoord moeten worden, dat het bijna onmogelijk is die zo te formuleren dat ze leesbaar en herkenbaar blijven. Vaak, zo ook in dit geval, wordt gekozen voor enkele chronologische hoofdstukken, waarbinnen een beperkt aantal thema's aan de orde komt. Herhalingen zijn daarbij niet altijd te vermijden. Of het al met al een landschapsbiografie is geworden, is lastig te beoordelen, maar het is wel een prettig leesbaar boek. Wat ik enigermate mis, is een samenvatting waarin de verschillende lijnen en dwarsverbanden worden bijeengebracht. Het voorwoord is al een goede stap in de richting en zou wat mij betreft langer hebben mogen zijn en misschien geplaatst in een wat breder maatschappelijk kader. Dat zou, meen ik, nog meer licht werpen op het ontstaan van de buitenplaatsen en op de huidige omgang daarmee.

J.A. de Haan, *Landhuizen en villa's in Nederland tussen 1840 en 1916 (Delft 2016), ISBN 978 94 6301 077 1*

Aan de toch al onoverzichtelijke discussie over wat kastelen en buitenplaatsen nu eigenlijk zijn, voegt dit boek nog een extra laagje toe. Vaak wordt bij definitiekwesties rond buitenplaatsen een einddatum rond 1900 aangehouden, omdat daarna de villabouw opkomt en het onderscheid tussen een kleine buitenplaats en een flinke villa niet goed is aan te geven. De vraag is of we niet van een soort continuüm moeten uitgaan, een

doorlopende ontwikkeling van wonen vanaf kasteel via buitenplaats naar villa. De keuze blijft wel waarop die ontwikkeling gestoeld dient te zijn: op vorm, functie, symbolische betekenis of een combinatie daarvan.

De Haan ontkomt niet helemaal aan de spraakverwarring rondom deze begrippen. Hij onderzoekt villa's en landhuizen in

de tweede helft van de negentiende eeuw. Na 1840 begint de Nederlandse economie aan een periode van groei na lange tijd van stagnatie. De landbouw en later de opkomende industrie, het cultuurstelsel in Nederlands-Indië en grote technologische ontwikkelingen zorgen er voor dat er meer mensen zijn die zich een flink huis kunnen veroorloven. Gepaard aan de groei van de bevolking zorgt dat voor een specifieke woonvraag. Voor De Haan gaat het daarbij om de (hogere) middenklasse, die een vrijstaand huis op het platteland, maar vaker aan de rand van de stad, laat bouwen. Hij concentreert zich bij zijn onderzoek op de plattegrond, de indeling van het huis en ziet een verschuiving van de neoclassicistische symmetrische architectuur naar een meer vrije, pragmatische indeling. Wel blijft, ondanks het toevoegen van torentjes en uitbouwen, de standaard een vierkant of een rechthoek. De traditionele scheiding van upstairs/downstairs gaat in de loop van de periode verloren door het afschaffen van het souterrain. De bestudeerde periode wordt ingegeven door het bronnenmateriaal waar De Haan zich op baseert: een aantal belangrijke bouwkundige tijdschriften.

Het boek is ook voor kasteel- en buitenplaatsdeskundigen van belang, omdat De Haan diverse villa's en landhuizen behandelt, die tot ons werkterrein behoren. Zo gaat hij in op de buitenhuizen van twee broers Borski in Bloemendaal, Lindenheuvel en Hartenlust, die gezien hun gebruik, vorm en omvang zeker tot de buitenplaatsen gerekend mogen worden. De Borski's behoren bovendien feitelijk niet tot de hogere middenklasse die De Haan zegt te bestuderen. Hijzelf geeft aan dat zij in het midden van de negentiende eeuw tot de rijkste families van ons land behoren. Een ander interessant voorbeeld is de Villa Oud-Wassenaar, gebouwd op het landgoed van Groen van Prinsterer, die er een achttiende-eeuwse buitenplaats bezat. Opdrachtgever was Cornelis Jan van der Oudermeulen, lid van het patriciaat en stalmeester van de koning. Evenmin dus een middenstander met wat geld voor een villa, maar iemand die in de adel was ingetrouwd en hoge bestuursfuncties vervulde. Deze miljonair liet in 1876 in Hollands-renaissancistische stijl een groot landhuis bouwen dat niet ten onrechte door De Haan met de Engelse *country houses* wordt vergeleken.

Er is nog een relatie met buitenplaatsen: de kleinere villa's werden vaak in villawijken gebouwd. Deze wijken ontstonden in veel gevallen op de plek van buitenplaatsen, waarvan delen door de eigenaar te gelde gemaakt werden. Door de hoge aankooprijzen ontstonden sociaal homogene woonclaves op de plek waar van oudsher de elite de zomers doorbracht. De eerste villa's waren vaak nog zomerhuizen, maar in de loop van de negentiende eeuw werd permanente bewoning de norm, ook vanwege de verbeterde verbindingen via het spoor met de steden.

Hoewel het de auteur vooral gaat over de indeling van de villa's en het boek daarom nogal beschrijvend is, blijft de verwarring over villa en landhuis bestaan. In de inleiding plaatst De Haan de villa in de traditie van de Romeinse oudheid en dat blijkt voor Nederland heel terecht: tot 1870 wordt het woord villa alleen in archeologische zin gebezigd met betrekking tot Romeinse resten, en beschrijven de Nederlandse architecten hun ontwerpen als klein buitenhuis of landhuis. Die laatste term is echter evenmin strak omschreven. Begin negentiende eeuw worden vele termen naast elkaar gebruikt om grotere huizen op het platteland met daaromheen een tuin of park te omschrijven. Een precies onderscheid is er niet. Dat pleit ervoor om uit te gaan van een doorlopende ontwikkeling en vooral contemporaine termen als uitgangspunt te nemen. Door onze terminologie aan het verleden op te dringen, verliezen we het zicht op dat verleden.

Het boek van De Haan geeft stof tot nadenken. Het is leerzaam om

de plattegrond van deze huizen te bestuderen. Hij gaat daarbij uit van de gewenste functies en de rol van de opdrachtgever, die uiteraard samenhangen. Het is jammer dat de auteur zich vooral richt op beschrijven en zich niet vaak aan verklaringen waagt. Bovendien herhaalt hij zich nogal eens. Een wat strakkere redactie had dat euvel kunnen verhelpen.

E. Franken, B. Klomp en S. Minjon, *Kasteel Geldrop. Een edel verleden* (Utrecht 2016), ISBN 9789053455180

In drie delen, elk verzorgd door een van de auteurs, wordt de geschiedenis van dit Brabantse kasteel uit de doeken gedaan. Architectuurhistorica Saskia Minjon begint met een historische schets van het ontstaan van Geldrop. Na ontginningen en het ontstaan van een dorp in de dertiende eeuw, dat gezien de naam al dan niet een band had met Gelre, komt vanaf het einde van de veertiende eeuw

een burcht in de bronnen voor. Dit is niet het kasteel Geldrop waar dit boek de aandacht op richt, maar een eerder versterkt huis, waaraan maar heel beperkt gerefereerd wordt. Het huidige kasteel wordt in 1403 voor het eerst genoemd als het 'huys tot Geldrop'. Het bestond uit een woontoren op een omgracht eiland – in latere omschrijvingen is zelfs sprake van een driedubbele gracht – terwijl op een voorbucht een aantal bijgebouwen was te vinden. Het huidige kasteel is een voortzetting van deze voorburchtbebouwing. Na de Reformatie werd het kasteel als uitvalsbasis gebruikt door Ophovius, bisschop van Den Bosch, totdat hij onder druk van een antikatholiek plakkaat in 1636 moest vertrekken. In die tijd was het kasteel eigendom van de adellijke familie Van Horne, maar aan het einde van achttiende eeuw werd het verkocht aan een Leidse regent, die zich ook heer van Geldrop mocht noemen.

Het tweede deel is vooral gewijd aan de familie Hoevenaars, die haar kapitaal vergaarde door suikerproductie in Nederlands-Indië. De relatie tussen Nederlandse kastelen en buitenplaatsen en het koloniaal verleden komt steeds meer in de belangstelling en dit onderdeel geeft veel informatie over het zakelijk reilen en zeilen van de Hoevenaars en aanverwante geslachten in de Oost. De relatie met kasteel Geldrop is echter wat minder uitgewerkt: uiteraard wordt beschreven wanneer welke familieleden er wonen en op welke wijze het kasteel wordt gerestaureerd en verbouwd, maar in hoeverre dat mogelijk wordt gemaakt door geld verdiend in de suiker blijft impliciet. Architect Eugene Franken, die dit boekonderdeel voor zijn rekening nam, gaat ook uitgebreid in op de tuinen en de kassen. Bart Klomp, directeur van de huidige stichting Kasteel Geldrop, beschrijft de afgelopen eeuw vooral op basis van oral history. Hij sprak vele familieleden Van Tuyll van Serooskerken, de eigenaren sinds 1905 en vulde die informatie aan met gesprekken met personeelsleden en vrijwilligers. Nadat de Van Tuylls het kasteel in de verkoop deden, werd dit monument in 1974 gemeentelijk eigendom en is vervolgens in 1996 ondergebracht in een stichting. De interviews geven een mooi inkijkje in de adellijke leef- en gedachtewereld van de tweede helft van de twintigste eeuw. Evenementen en activiteiten bieden bezoekers gelegenheid om kasteel en tuinen te bezoeken en te beleven, tuinen trouwens die door de stichting Ander Werk worden onderhouden. ■

"In de middeleeuwen had Eymerick een verdedigingsfunctie als centrum van de vrije heerlijkheid Heeze, Leende en Zesgehuchten. Nu is het middeleeuwse slot onderdeel van kasteel Heeze.

Sinds 1760 is de naam van onze familie hieraan verbonden. Zelf ben ik hier drie tot vier dagen per week aanwezig om van alles te regelen. Er is veel te doen. Een deel wordt bewoond door mijn vader, de museale stijlkamers zijn toegankelijk voor publiek en het slot en het koetshuis worden verhuurd voor evenementen. Gelukkig wordt de stichting bijgestaan door veel vrijwilligers.

Heeze is een van de weinige kastelen in Brabant die nog authentiek zijn ingericht. Mijzelf spreekt het geheel van het complex aan. De gebouwen, de inrichting, de omgeving met grachten en landerijen, de geschiedenis, ze vormen een uniek samenhangend geheel."

*S.E. baron van Tuyll van Serooskerken
bestuurslid van de Stichting
Kasteel Heeze*

Donatus
verzekert
vertrouwd
sinds 1852

Monumenten worden met veel zorg omgeven door hun eigenaren en beheerders. Dat is belangrijk en nodig. Net als het kiezen van de juiste verzekering. Al sinds 1852 heeft Donatus ervaring in het verzekeren van monumentale kerken en gebouwen. Als onderlinge maatschappij werken wij zonder winstoogmerk. Wij hebben dan ook geen klanten, maar leden. Maak vrijblijvend kennis met Donatus. Onze expertise zal u verbazen en verrassen, evenals onze jaarlijkse premierestitutie.

Donatus

Dé kerken- en monumentenverzekeraar

www.donatus.nl tel. 073 - 5221700